

A PIARISTÁK KECSKEMÉTI TEMPLOMA

Ad gloriam Dei, ad necessitatem populi.

A Rákóczi-szabadságharc lezárását követő korszak idehaza az érett barokk művészet kibontakozásának periódusa, amelyben az irányzatok és mintaképek elterjesztésében döntő szerep jutott a szerzetesrendeknek, így a piaristáknak is. A piarista rend sem az építészetben, sem a képzőművészetben nem alakított ki sajátos, csak rá jellemző rendi stílust. A jezsuitákkal, a koldulórendekkel vagy a monasztikus rendekkel ellentétben a piaristák kolostoraira és templomaira sem az egységes alaprajz, sem a templomokra vonatkozó rendi előírások lefektetése, sem az anyakolostorok szabályozó szerepe nem jellemző. Az *architectura civilis* hazai oktatásában a század második felétől ugyan épp az ő gimnáziumaik szerezték a legnagyobb érdemeket,¹ egyéni építészeti formanyelvet, iskolát nem teremtettek. A rend saját építészeti – mint Hanghe Jácint, a privigyei vagy Kronik Vazul és Morvay Keresztély, a nyitrai templom mesterei – a korszak általános eszköztárából merítettek. Több piarista házfőnök tűnt ki mint az anyagi alapok előteremtésében kitartó, az elvárásokban igényes építtető.² 18. századi piarista templomaink számbavételekor tehát egységes művészi szempontokat nem találhatunk, mindenütt a helyi viszonyok és feladatok, mecénások és művészettörténelmi tényezők befolyásolták azok építését, nagy szerepet kapott az építtető, az alapítók vagy a házfőnökök egyéni akarata.

A korszak építészetének egyébként is meghatározója az az igen szoros és személyes viszony, amely az épületet az építtetőhöz fűzi.³ A megbízó egyéni elképzelései, ízlése, ismeretei és kapcsolatai a tervezésben és kivitelezésben egyaránt kitapinthatók, sőt nem egyszer az építész mellett inventori, társszerzői szerepben lép

* A tanulmány az ELTE Művészettörténeti Tanszékén 1995-ben megvédett egyetemi szakdolgozatom szövegén alapul. A munka rövidített változata eddig csak németül jelent meg: Die Piaristenkirche zu Kecskemét, in *Acta historiae artium Academiae Scientiarum Hungaricae* 39(1997): 1-4, 131-164. Akkori kutatásaim során bizonyos levéltári forrásokhoz nem jutottam hozzá, ezért hálás vagyok Koltai Andrásnak, hogy ezeket a hiányzó adatokat a rendelkezésemre bocsátotta, a már publikáltakat ellenőrizte, korrigálta és kiegészítette. Ugyancsak neki köszönöm a kapudomborművek témáinak és az ábrázolt jelenetek előképeinek pontos meghatározását.

¹ MOJZER Miklós, *Architectura civilis*, in *Művészettörténeti Értesítő* 6(1957), 103-118. TÓTH Áron, *Piarista építészet-oktatás a 18. századi Magyarországon*, in *A piarista rend Magyarországon*, szerk. FORGÓ András, Budapest, 2010 (Művelődéstörténeti Műhely, Rendtörténeti konferenciák, 6), 263-280.

² A privigyei és a nyitrai ház főnökei, Hanghe Jácint és Nemcsényi Adolf szegénységük ellenére nagy tervekkel dédelgettek templomukkal kapcsolatban, és a kivitelben is ugyanaz a szívósság jellemezte őket. E tekintetben e két templom születésének körülményei a kecskemétihez igen hasonlóak: CSÖSZ László, *A kegyes tanítórendiek Nyitrán*, Nyitra, 1879, 241. MISKOLCZY, *Privigye*, 52.

³ Az általános tanulságok összefoglalása: CS. DOBROVITS Dorottya, *Építkezés a 18. századi Magyarországon*, Budapest, 1983 (Művészettörténeti füzetek 15), 16-21.

fel. A szorosabb kötöttségek ellenére még a szerzetesi építkezések esetében is érvényre jutottak ezek a szubjektív vonások, rendszerint a helyi előljáró, az apát, a házfőnök személyén keresztül. Közülük nem egy főúri, főpapi társaihoz hasonló kedvvel, lendülettel épített, mecénási hajlamához éppúgy társulhatott architektúralis műveltség, mint gyakorlati jártasság.

A TEMPLOM ÉPÍTÉSTÖRTÉNETE

Az építtető és a program

A kecskeméti piaristák számára az alapító Koháry István csak a templom titulussát szabta meg, és örökösei sem befolyásolták soha, semmilyen formában a templom építését. A rend konstitúciói szerint ugyan az alapítónak kellett vállalnia kötelezettséget a templom, az iskola, a rendház építésére, könyvtárral való felszerelésére, a rendtagok pihenését szolgáló kert létesítésére,⁴ Koháry azonban ezt a feladatot alapítólevelében átengedte a rend számára.⁵

1728-ban a kecskeméti rezidencia a rendi kormányzat döntése nyomán teljes jogú házzá (*domus rectorisata*) lépett elő. Élére Demka Sándort (1691–1760) állították, aki Pesten gimnázium-igazgatóként, Szegeden házfőnökként már nagy érdemeket szerzett. Sándor atyáról a háztörténet lapjain egy bámulatos papi egyéniség portréja rajzolódik ki, aki hivatását nemcsak a kezeire bízott gyermekek, hanem a hívek körében is nagy odaadással látta el. A kecskeméti rendház az ő rektorsága idején élte első fénykorát. Mind az oktatásban, mind a pasztorizációban nagy előrelépések időszaka ez, s nem véletlen, hogy a legjelentősebb építkezések is ekkor folytak.⁶

„Mindazt, amit látsz, kivéve a térre néző nyugati szárnyat, az ő művének tarthatod, ő kezdte építtetni a templomot az alaptól kezdve a befejezésig az összes berendezéssel, oltárokkal és kirakott padlóval, padokkal, szószékekkel, orgonával, egyházi ruhákkal, szentségtartóval, kelyhekkkel és cibóriummal, ő építette az északra néző szárnyat, továbbá a sekrestyét és az oratóriumot, az ő szerzeménye a kert, a malmok, a kerítés és ilyen nagy telek, az ő iparkodásának gyümölcse a külső kert és a szőlők” – olvashatjuk Sándor atya halálakor a rendház *historia domus*ának előgumszerű bejegyzésében.⁷

⁴ *Constitutiones de la Orden de las Escuelas Pias: Genesis del texto fundacional*, ed. Severino GINER GUERRI, in *Archivum Scholarum Piarum* 26(2002): 51-52, 100-101. Vö. MISKOLCZY, *Privigye*, 20.

⁵ HDKecsk, I, 23-29,

⁶ Szegeden a rendház építtetőjeként (1726) és a Szent Demeter-templom új berendezésének megrendelőjeként (1725-1749) bizonyította ezirányú rátermettségét: BÁLINT Sándor, *Szeged*, Budapest, 1959 (Városképek – műemlékek), 62.

⁷ „*quid quid vides praeter tractum Occidentem versus publicam respicientem platum opus ipsius aestimes, ecclesiam cum omni interno apparatu, aris, expositione pavimenti, seramnis, cathedra, organo, vestibus sacris, monstranciis, calicibus, ciborio, ipse a fundamentis ad sumum usque struxit, et perfecit, tractum septemtrionem versus, adscribe oratoria, et sacrarii fabricam, ipsius est hortus, molae, cinctura tantique fundi ipsius adquisitio est, hortus externus, vineae, industriae*”: HDKecsk, I, 249.

1. Kecskemét, piarista templom, homlokzat: 1729–1748, attika és torony: 1764–1765 (Koltai András felvétele, 2015)

Az a minden nehézséget többnyire önerőből legyőző, lázas építetői tevékenység, amely nyitrai, privigyei társai mellett Demka Sándort is jellemezte, nagyobb szabású, a szerzetesi közösség és a diákság szerény igényein túlnövő program megvalósítására törekedett. Demka és rendtársai elmélyítették és tudatosan fejlesztették a pasztorizációs kapcsolatot Kecskemét és környékének lakóival. A barokk valóságos élet új formáit honosították meg, újonnan tisztelt szentek kultuszát vezették be, aktívan kivették részüket a lelkipásztori feladatokból. A templom általa kidolgozott építészeti programjának, amely a tervezés alapját jelenti, ez szabott irányt. Sőt még az építkezés menetének is: Demka azon volt, hogy a hajó falainak emelése ne maradjon el a szentélyé mögött, nehogy valamelyik utóda beérje azzal, hogy csupán a diákmissék és a rendtagok számára elegendő terű szentély készüljön el. Elképzelése egy tágas, áttekinthető terű, a hívek hitéletének, patrónusszentjeinek ott-hont adó templom, amely tornyaival, méltóságteljes arcitektúrájával, díszes oltárral foglalja pompás keretbe a Tridentinum nyomán megújult liturgiát.

Egy templom építészeti programja természetszerűleg jobbára hagyományos, magától értetődő elemeket tartalmaz, jól bevált építészeti megoldásokat irányoz elő. A rektor is egy korszerű, országszerte kedvelt típust, a két homlokzati tornyos, egyhajós, oltárfülkés rendszert választotta. Látni fogjuk azonban, hogy a bevett formákhoz számos egyedi motívumot társított. A homlokzati zenészerkély vagy a korszakban egyedülálló, altemplommal megemelt szentély építése arra utal, hogy a megbízás olyan építészeti formát célzott, amely a helyi színekkel tarkított vallásos élet és liturgia számára kívánt méltó keretet biztosítani.

A templom építésének szakaszai

A templom építéstörténetében lényegében két nagyobb építési periódus különíthető el. Az első, amely a tervezéstől, az építkezés megindításától templom legnagyobb részének felépítéséig tartott, Demka Sándor működése alatt folyt. Neki köszönhető, hogy az építkezés menetét is viszonylag pontosan nyomon követhetjük, hiszen annak egyetlen forrását, a kecskeméti rendház *historia domus*át ő kezdte el írni, és vezetésére gondosan ügyelt. A kecskeméti piarista templom szorosan összefonódik Sándor atya személyével, akinek nem pusztán az új templommal kapcsolatos igényeket kellett megfogalmaznia, hanem a nagyszerű terv megvalósításának keményen gyakorlati alapjaiért is ő volt a felelős. Nemcsak a ház szegénységével, azokkal a helyi gondokkal is meg kellett küzdenie, amelyek az építkezést itt, az Alföldön oly nehézvé tették, hiszen a környéken alig akadt alkalmas építőanyag és szakember.

Mindjárt házfőnökségének első évében nagy lendülettel fogott hozzá a templom építéséhez, amely most már elodázhatatlan feladattá lett. Az anyagok beszerzése, a munka megszervezése odáig haladt, hogy 1729. április 4-én kimérhették a templom alapjainak helyét. Miután a templom tervrajzát, amely sajnos nem maradt ránk, Kubránszky László tartományfőnök minden pontjában megvizsgálta, és jóváhagyta, június 12-én, Szentháromság vasárnapján Bede József, a ferencesek szalvatoriánus rendtartományának provinciálisa helyezte el alapkövét a rendtagok, a ferences barátok, a magisztrátus, a város katolikus és protestáns lakóinak jelenlétében. Az alapkőbe az okirat mellé Szent Félix, Szent Viktória és Szent Klára vér-

tanúk ereklýeit tették.

Az építkezés megindulása azonban még váratott magára, előbb a telek ügyét kellett rendezni, majd az ott kisajátított lakóházakat elbontani.

A rendház szomszédságában álló, sűrűn épült házak miatt nem lehetett kijelölni a pontos telekhatárokat. A rektor a házak megváltásával a telek szabad használatát és egyben bővítését kérte, mivel kicsinek ítélte a helyet a rendházhoz kapcsolódó kert és a templom számára. Demka igényét eleinte a tanács és a földesúr is ellenezte, 1733-ban azonban mégis megegyezésre jutottak.⁸

A szentély alapkőletétele (1731) után a munkák nagyobb lendületet vettek, így 1735-re elkészült a szentély az altemplommal és a hajó falaival. Szentháromság vásárnapján való felszentelését ünnepélyes külsőségek kísérték. A szentélyben nyilvános teológiai díszvizsga előzte meg az első misét, amely egy ifjú rendtag, Zákovics Lukács primiciája is volt. Ezt követően a diákok Oszlányi Ferdinánd prefektus vezetésével a Szentháromsággal kapcsolatos dogmatikai viták korát idéző színdarabot adtak elő *De Valente sanctissimam Trinitatem negante Ariano imperatore* címmel.⁹

1736-ban a szentélylépcső díszes, kőkorlátos feljárót kapott és ugyanekkor rakták le az alapokat a toronykápolnához, amelyek a főhomlokzat falaival együtt a következő évben emelet magasságig megépültek. Ezt követően rövid ideig kényszerű szünet szakította meg a munkálatokat. 1737 és 1739 között Demka betegeskedése miatt Veszprémbe és Vácra vonult pihenni, közben Tagány Béla vezette a házat. Az 1739. évi pestis mellett, amely a rendtagok közül is szedett áldozatokat, a háztörténet III. Károly második török háborújának (1736–1739) terheiben jelöli meg az építkezés akadályait. Így csak 1741-ben, Sándor atya visszatérte után hallunk újabb eredményekről, amikor is a tornyok elérik a hajó fedélszékének magasságát.

A kecskeméti rendház 1742-ben kelt és a *historia domus*ba bemásolt leírása¹⁰ a templom akkori állapotát is lefesti. Eszerint a tornyok, azaz a főhomlokzat magassága kilenc ölnyi, tehát a mai főpárkány vonaláig megépült. A szentély és a déli fal nyílászerei már a helyükön vannak, a pillérekkel együtt kőből metszették és tíz mérföldről szállították ide. A főhomlokzat és az oldalbejárat kapuzata még csak ideiglenes építmény, a főportálra azonban már megvan a 675 forintos megállapodás, amihez még a tíz mérföldről való szállítás költsége is járul. Ez évben a templomtér boltozása befejeződött és a belső munkálatok is megindultak: négy oltárfülke vakoltan áll, a teljes belső vakolásához pedig felállították az állványokat és beszerették a meszet. Az orgonakarzat és a toronyszobák kiépítése (1745), a padlók kövezése (1746), az oltárok kőlépcsőinek elhelyezése után hozzáfoghattak a berendezéshez, az oltárok felállításához. Ezeknek helyét különben még 1742-ben kijelölték. A következő években nem is nagyon hallunk másféle munkálatokról. Úgy lát-

⁸ A telek ügyével kapcsolatos levelezés és megegyezés: MNL BKML, IV.1528, 8. doboz („Piaristák”).

⁹ KILIÁN, *Piarista*, 398–399.

¹⁰ „*Genuina ortus, progressus, status moderni loci, personarum, status scholarum, et aliarum circumstantiarum Collegii Kecskemethiensis Scholarum Piarum, et fusior repraesentatio*”, [1742]: HDKecsk, I, 49–62.

szik, hasonlóan más korabeli esetekhez, az épület folytatására, befejezésére ezidőtájt nem gondolhattak. A tornyok felépítése maradt hátra, amely akkoriban a legkényesebb, legtöbb költséggel és anyagigénnyel járó fázisát jelentette a templomok emelésének. A piaristák nyilván szorult anyagi helyzetükben döntöttek úgy, hogy inkább a már szilárdan álló és használható hajó és szentély belső felékesítését és felszerelését kezdik el, s a tornyok felhúzását jobb időkre halasztják.

A főhomlokzat kialakítása, falainak felhúása a belső munkákkal párhuzamosan folytatható. Az általános építési gyakorlat akkortájt a különféle mesterek egymás mellett, minél gazdaságosabb munkáját célozta, így még az állványok elbontása előtt a nyíláskeretek, a párkányok, a faragott köelemek elhelyezésére és a vakolásra is sor kellett kerülni. Az ismert források utoljára 1748-ban említenek kisebb összegű, építkezéssel kapcsolatos kifizetéseket, köztük 70 forintos számlát a főkapun és az oltárlépcsőkön végzett munkáért.¹¹ Ezt még követhették apróbb munkálatok, az első nagy építési fázis azonban lezárult, s eredményeként a templomarchitektúra nagyobb része az eredeti tervekét követve megszületett.

A templom hosszú ideig csonkán, befejezetlenül állt. Bár Demka Sándor megszakításokkal 1754-ig vezette a házat, amikor véglegesen átadta a rektorságot Szokolóczy Vendelnek, életének utolsó évtizedében hajlott kora és romlott egészsége már nem tette képessé megkezdett műve bevégzésére. Ezidőtájt a háztörténet megírásával foglalatoskodott, majd – miután 1755. évi váci betegszabadsága idején elvesztette szeme világát – hátralevő éveit kizárólag a lelkigondozásnak szentelte. 1760-ban halt meg, s a templom kriptájába, Kalazanci Szent József oltára alá temették.

Utódai közül sokáig nem akadt vállalkozó, aki hozzá mérhető lelkesedéssel és ügyességgel véghez vitte volna a tervet. Hozzá kell tennünk, hogy az 1750-es években a kecskeméti rendház erőit az iskola fejlesztésének ügye kötötte le. A poétikai és retorikai osztályok megnyitásával a gimnázium hat osztályossá bővült, a tanulók létszáma is növekedett. 1758-ban Rákóczi Miklós házfőnök a rendház mellett, a telek északnyugati sarkán új iskolaépületet emeltetett. A templommal csak annyi történt, hogy 1759-ben megtisztították falait és a hajó boltozatára nyolcvan darab aranyozott vascillagot erősítettek fel.¹² Befejezéséhez csak a hatvanas években fogtak hozzá. Petraskó Sándor rektor azonban már nem volt olyan merész vállalkozó, mint nagy elődje, így elvetette a drága, két tornyos megoldás tervét. Az új építkezésről nincsenek is részletes tudósítások, a háztörténet vezetésére sem fordítottak ekkortájt nagy figyelmet, ezért csupán néhány mondat tájékoztat arról, hogy az 1764/1765-ös tanév folyamán felépült a torony teste: július 6-ra lett készen, de a feljegyzés szerint vakolása és sisakjának megépítése még hátramaradt.

Az épületen a későbbiekben is folytak átalakítások, javítások. 1772-ben a ferencesek átadták a plébánia igazgatását a világi papság kezébe, akik az új plébános, Erdélyi József főesperes vezetésével a Nagytemplom felépítéséig a piaristák egyházát vették igénybe.¹³

¹¹ „*Lapididae Konti Pestini depositi residui a porta et gradibus altarium – 70 fl.*”: PMKL, KeRLR, Lib. 3. Vö. SZENTGYÖRGYI, *Kecskemét*, 27.

¹² Az efajta – inkább a református templombelsőkre jellemző – díszítési mód a korszakban nem példa nélküli: hasonlólt láthatunk ma is a pesti szervita templom szentélyének boltozatán.

¹³ HDKecsk, I, 374.

1776-ban három harangot kapott a templom, ezeket Salbeck Károly váci segédpüspök szentelte fel a Szentháromság, a Boldogságos Szűz és Szent Skolasztika tiszteletére. A templom első jelentősebb javítása 1780-ban történt, ugyanis már az előző évben összedőléssel fenyegetett. A Nagytemplom építésvezetője, Oswald Gáspár pallérjának szemléje után kicserélték a korhadttetőgerendákat, a boltozatokat vaskapcsokkal erősítették meg, megemelték az oratórium falait, és a templom tetőzete alá vonták. Statikai problémák, a falak omlásának veszélye vissza-visszatérő gondot jelentettek. Így 1805/1806-ban a déli fal romlott tégláit cserélték ki, a homlokzat egyik pillérét vasgyűrűvel erősítették meg.¹⁴

1888-ban ismét szükséges a főfalak vasakkal való megerősítése, majd a sorozatos vakolatomlások után 1898-ban a teljes, téglából rakott boltozatot rabitzszerkezetre cserélték ki. A legnagyobb kárt az 1911. évi földrengés okozta, amikor a torony néhány centimétert elmozdult helyéről, ezért már-már lebontását fontolgatták.

Az épület leírása

A templom a rendház déli oldalához simul, a két épület homlokzata majdnem egyvonalban húzódik, a templom csak alig észrevehetően lép ki e síkból. A rendház folyosójából bejárat nyílik a templomba, szerves kapcsolatukat a templom északi oldalához tapadó keskeny épületszakasz is biztosítja, amely a rendházból is megközelíthető, s a földszinten kisebb folyosó után a sekrestyéhez vezet, az emeleten pedig oratóriumot foglal magába, amelynek ablakai a szentélyre nyílnak. A sekrestyéből a szentélybe, a hozzá vezető folyosóról a hajóba nyílik átjárás.

A rendház két, egymásra merőleges szárnyát az idők folyamán kolostornégyszögge fejlesztették, amely kis kertet ölel körül. A templom déli oldala eredetileg szabadon állott, a jelenlegi kollégium 1825–1832 között épített szárnya az orgonakarzat és az első boltszakasz szélességében kapcsolódik hozzá. A folyamatosan bővülő piarista épületegyüttes a 19. századra városszerkezeti tényezővé, térszervező maggá is vált, a főtértől a budai kapu felé vezető út mentén második központot teremtve. A teret ma a forgalmas körút is átszeli, összképére az 1933-ban felépült gimnázium tömege is erőteljesen rányomja bélyegét.

A templomhomlokzat építésének két fő periódusa határozottan elkülöníthető egymástól (1. és 6. kép). A főpárkány alatti falszakasz tagolása az eredeti, két toronyra tervezett belső konstrukciót tükrözi, tagolásrendszerét az elemek hierarchikus szervezése jellemzi, amely a középtengelynek, mindenekelőtt a bejáratnak igyekszik hangsúlyt adni. A homlokzatot négy, ion fejezetes, sima törzsű óriáspilaszter tagolja három függőleges sávra, az oldalt keskenyebb, középtűt terebélyesebb falszakaszok a toronykápolnák és a toronyszobák által közrefogott előcsarnok illetve orgonakarzat arányainak felelnek meg. A négy falpillér a toronyszakaszokban még egy-egy, a középsőben két-két pilaszterrel bővül, a szűk oldal-sávokban már az ablak- illetve a fülkekereteket is érinti. Az egymás mögé rétegződő pilaszterek csokrainak vonalát a golyvázott főpárkány, sőt még az íves timpanon párkánya is követi. Az erkély fölötti faltükrő és a lépcsőzetesen mélyülő pilasztersor enyhén konkáv jellegűvé teszi a homlokzat középszakaszát. A bejárat ívét a nyílások együttese: a toronykápolna-ablakok és a Koháry-címeres erkélykapu, a homlokzat középtengelyében pedig a kapu, az erkély és a szoborfülke egymás fölé fűzött, fölfelé haladva egyre keskenyedő nyílásainak sora emeli ki.

¹⁴ HDKecsk, I, 452.

2. Kecskemét, piarista templom, hosszház, 1729–1748 (Thaler Tamás felvétele, 2014)

A homlokzatrendszer a vakolt felületek és a faragott kő kontrasztjára is épít. A lábazati sávon és a pilaszterfőkön kívül a nyíláskeretek készültek kőből. A sűrűsödési pont megint csak a bejárat, amely díszes keretarchitektúrát kapott. A félköríves kapunyílást rézsútosan elhelyezett, ión oszlopok kísérik, amelyek a konzolokkal együtt a dúsan profilozott párkány közbeiktatásával az erkélyt is tartják. A kapu feletti, reliefdíszes falszakasz és az erkély kidomborodó vonala a keretező oszlopoknál konkáv ívbe fordul át. Az átmenetet az egészen atektonikusan kezelt, többször is éles szögben megtört párkányok és volutatagok biztosítják. A könnyed vonalú, nyújtott oválisokkal áttört, szalagkeretes mellvédű erkélyt a vaskos, volutás konzolok, az egymásnak feszülő, szeszélyesen hullámzó párkánycsonkok, az erős kiülésű párkánykorona nehéz tehernek tüntetik fel. A formák dinamikája, felületük mozgalmas fény-árnyék játéka, az architektúra szobrászi felfogása az élő organizmus vonásait kölcsönzik az egész kapuépítménynek. A kicsiny szoborfülke és az erkélyablak sokkal rajzosabb, volutás kerete az erkélymellvédig lefutva kapcsolódik hozzá, ily módon az egész homlokzati középszakaszt egybefogja.

Az eredeti tervek szerint a főpárkány fölött minden bizonnyal még egy újabb, párkánnyal lezárt, kisebb emeletnek kellett volna következnie, s a tornyokat valószínűleg díszes attika vagy ballusztrád kötötte volna össze. Az új tervek nyomán végül is egyetlen középtorony épült, amely a homlokzat síkjától kissé hátrébb húzódik. Ezért a toronytesttől a szélekig átvezető, megtört íves kontúrú attika enyhén rézsútosan áll, a felső szintnek homorú jelleget adva. A torony alsó szakaszát szoborfülke, felső emeletét korinthuszi pilaszterek, íves harangablakok és órapárkány díszíti. Sisak helyett csak egyszerű gúlatető fedi. Az eredeti terv szerint épült homlokzati szakasz érett barokk formavilágától élesen elválnak az újonnan emelt részek higgadt, mértanias elemei.

A templomba lépve rövid előcsarnokba jutunk, amelyből jobbra és balra egy-

3. Kecskemét, piarista templom, a szentély és a hozzá vezető kőkorlátos lépcsősor

egy kápolna nyílik. Az alaprajzon látható, hogy mindkettő fala igen vastag, a tervezett két torony számára jelentettek volna jól megerősített alapot. A templom egyetlen, négyszakaszos hajójához kétszakaszos, keskenyebb, egyenes záródású szentély kapcsolódik. Mind a hajót, mind a szentélyt fiókos, hevederekkel erősített dongaboltozat fedi. A kettős hevederívek a falat tagoló kettős pilaszterek vonalát folytatják. A korinthiszi fejezetes pilaszterek és a hevederek, az oltárfülkék és a boltszakaszok azonos ritmusban következnek, az egymás mellé sorolt elemek a szentély felé folyamatosan hömpölyögnek, megteremtik a tér egységes hatását (2. kép).

Az egész alaprajzi és tagolási rendszer középpontjában a szentély áll. Valamennyi tagolóelem e kitüntetett térrész irányába vezeti a szemlélő tekintetét. Az orgonakarzattól a főoltár felé haladva a tér szűkül, a tagolóelemek plasztikai értéke fokozatosan csökken. A pilaszterpárok és a párkány ritmikus elhelyezése a diadalíven átcúsúva a szentélyben is folytatódik. Am plasztikai értéke itt már csak a párkánykoronának van, az egész oltárteret könnyed, áttetsző architektúra uralja, miként az északi falon a sekrestyeajtó és az oratóriumablakok kereteinek gyengéd plaszticitással kirajzolódó, finom geometriája is mutatja. A szentély déli falán két, magas ablak nyílik. Így az altemplom fölé emelt, a hajótól elváló terű, diadalívvel és faragott kőkorlátú lépcsősorral ünnepélyesen előkészített, halvány, rajzos architektúrájú, fénnel átjárt szentély tárul a hívek szeme elé (3. kép). A szentélylépcső két oldalán nyíló lejáratok csehboltozatos altemplomba vezetnek, innen közelíthető meg a hajó közepéig nyúló kriptá (4. kép).

4. Kecskemét, piarista templom, altemplom

Funkcionális és építészetikonológiai sajátosságok

A templomépület tömege, alaprajzi elrendezése, oltáregyüttese a 18. század első felének jellegzetes típusát képviseli, amikor a nagyobb tömeget, több mellékoltárt befogadó, egységes belső tér alapvető liturgikus követelménnyé lett. A díszes oltárokkal övezett hajó méltóságteljes felvezetést kínál a gyűjtőpontba állított szentély elé.

A barokk vallásosság hitvalló lelkületével ugyanakkor túl is kívánt lépni a templom falain. Az épület társai fölé magasodó tömegével, finomabb homlokzattagolásával és mindenekelőtt jelszerűen emelkedő tornyával különült el a városi épületektől és az előtte kialakított teret is magába szívta, a liturgikus cselekmények színterévé avatta. E térre 1761-ben nagy méretű feszületet állítottak, így vált az ünnepélyes körmenetek színterévé. A látványos processziók, liturgikus felvonulások fényét emeli a templom homlokzatán kialakított erkély is, amely az áldásosztás mellett a szent ünnepek zenés kíséretét szolgáló muzikusoknak adott helyet.¹⁵ A szertartásokat olykor a barokk művészetben nagy jelentőségre emelkedett alkalmi dekorációk is kísérték. Ilyenről emlékezett meg a háztörténet 1749-ben amikor Kalazanci József boldoggá avatása alkalmából a rendalapító képmását és csodáit bemutató alkalmi oltárt állítottak¹⁶

A legsajátosabb mégis az altemplommal bővített, emelt szentély kialakítása, amelynek mindeddig nem találtuk párját a korszak emlékei között. Az 1782. évi lel-

¹⁵ A templom számára 1745-ben szereztek be fúvós hangszereket: „*musicalia vero instrumento comparata sunt sequentis: tuba 4, litui duo hobyas 15 fagot 4 sex triplus fides*”: HDKecsk, I, 207.1

¹⁶ Vö. HDKecsk, I, 226.

tár¹⁷ szerint az altemplom a német polgárok kápolnájaul szolgál. Nem valószínű azonban, hogy eredetileg is erre a célra épült, hiszen a németiség a városi lakosság csekély hányadát alkotta. Véleményünk szerint az altemplomnak az eredeti, Demka Sándor-féle program sokkal fontosabb funkciót szánt. Nem kevesebbről, mint az egyházi év csúcspontját jelentő húsvéti ünnepkör maradandó építészeti formával való felékesítéséről van szó ugyanis. Tudjuk, a helyiségbe előbb ideiglenes, majd állandó Szent Sír-építmény került a halott Krisztus szobrával.

Krisztus szenvedéseinek kiemelt tisztelete a barokk vallásosságban általában is központi helyet kapott. Loyolai Szent Ignác lelki gyakorlatainak fontos eleme a Megváltó kínjai fölötti meditáció, amelynek a Kalazanci Szent József mély hatást gyakorló Avilai Szent Teréz is sok áhítatos órát szentelt. A piarista rend imádságoskönyve minden reggelre Krisztus passiója fölötti elmélkedést írt elő.¹⁸ Kecskeméten is a kiemelt tisztelet jele, hogy az altemplom mellett az egyik toronykápolna és az oratórium oltárát is a Szenvédő Krisztusnak emelték.

Ezek a meditációk és imádságok nagyhét idején fokozottabban aktuálisak, s a korszakban – jezsuita kezdeményezésre – a nagyheti liturgia is számos új elemet kapott. A Jézus Társaság a negyvenórás szentségimádásokhoz kapcsolódó alkalmi dekorációk mellett a Szent Sír-építmények újbóli kultuszát és a nagyheti szertartásrendbe való bevonását is szorgalmazta. A barokk egyházművészet és a szcenika egybefonódásában a húsvéti ünnepkörhöz kapcsolódó dekorációk, Szent Sír-utánzatok alkották az egyik legfontosabb láncszemet.¹⁹

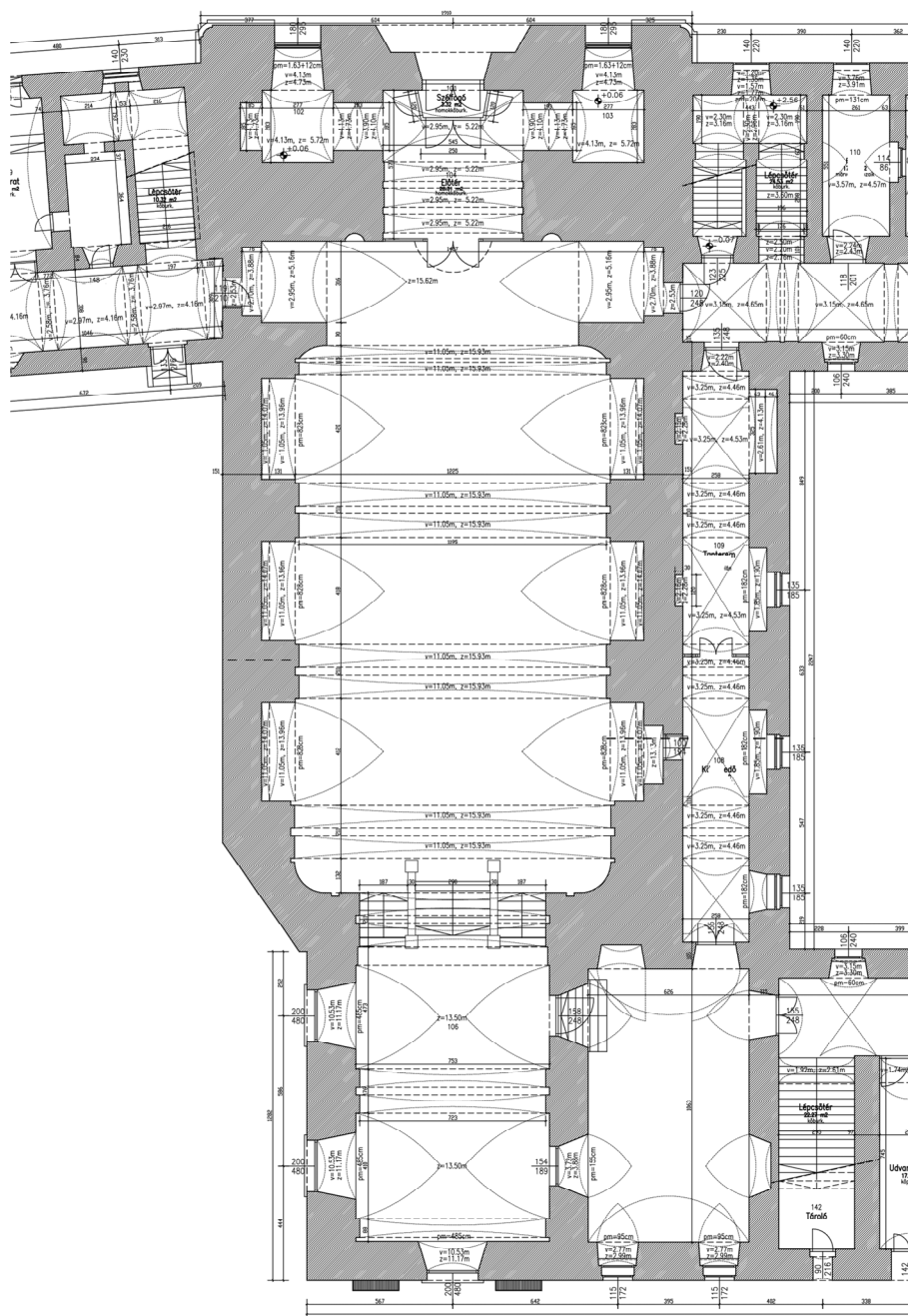
A kecskeméti altemplom a benne nyugvó halott Megváltót megjelenítő szoborral a mai napig is a szerzetesi közösség nagyheti liturgiájához kapcsolódik. A padlósínt alatt épített helyiség barlangszerű jellegével igen láttató módon illeszkedik ennek dramaturgiájához, amely Krisztus jelképes sírbatételét, majd feltámadását hivatott szemléltetni. A barokk korszakban a szentsírok tisztelete az oltáriszentség kultuszával került szoros összefüggésbe. Az ostyát tartalmazó monstranciát helyezték ugyanis a Krisztus sírját megjelenítő díszes, alkalmi építménybe, ahonnan húsvét vasárnapján került vissza a tabernákulumba. Krisztus sírbatételének, sírban való nyugvásának és feltámadásának szimbolikus formában való felidézéséhez tehát az eucharisztia konkrét jelenléte társult.²⁰ Az altemplom és a lépcsősorral megemelt szentély eredendő funkcióját is a húsvét e pompás liturgiájának keretei között kell elképzelnünk. A kiemelt szentély emellett az egységes belső térben állandó hangsúlyt ad a főoltárnak, a miseáldozat színterét jelentő szentélynek. Az oltáriszentséghez vonuló áldozók az oltárhoz járulva maguk is egy szimbolikus, méltóságteljes liturgikus cselekmény részeseivé lehettek az építészeti formán keresztül. E megoldás a korszakban teljesen egyedülálló, párhuzamait nem találtuk, s nem tudjuk, a programadó milyen források, előképek nyomán határozta el építését.

¹⁷ „*Status domus nostrae Scholarum Piarum Kecskemethiensis juxta praescriptorum directorii capituli Localis concinatus 1782*”: PMKL, KeRLR, Lib. 12, p. 19.

¹⁸ „*Iesum Crucifixum ... meditari et imitari semper conemur*”: FOCL, Joannes Franciscus a S. Petro, Petrus, *Synopsis Constitutionum Religionis Cleric. Regular. Pauperum Matris Dei Scholarum Piarum*, Romae, 1698, 75. SZENTGYÖRGYI, *Kecskemét*, 21–50: 49.

¹⁹ Vö. TINTELNOT, Hans, *Barocktheater und barocke Kunst*, Berlin, 1939, 270–297.

²⁰ HALM, Philip Maria, *Heilige Gräber des 18. Jahrhunderts*, in *Zeitschrift für Christliche Kunst* 1904–1905, 164–168, 182–188.

5. Kecskemét, piarista templom, alaprajz (Kovács Építész Műhely fölmérése, 2002)

A TEMPLOM MŰVÉSZETTÖRTÉNETI HELYE

A templom építésének mesterei

Az épület eredeti tervrajzát nem ismerjük, ahogyan a tervező mester neve sem maradt ránk, s nincs birtokunkban olyan adat, amelyből bizton következtethetnénk személyére. A tervről csak annyit tudunk, hogy 1729-ben a tartományfőnök approbálta.²¹ Ismerve a rendház anyagi helyzetét, a helyi művészetföldrajzi adottságokat, a tervezőt pesti céhes építésetünk mesterei között kereshetjük.

A kivitelező mesterekről már jóval többet tudunk. A templomépítés számadása-it 1730 és 1758 között nyilvántartó kötetben név szerint is szerepel Koppensteigener János (1729) és Mela Márton (1732–1736) kőműves mester, Kővágó János (1747–1748) és Fehér Nagy György (1750–1751) kőfaragók, valamint Diron József kovács (1751–1754).²² Mind a rendház építését, mind a templomét nagyjából pesti kőművesek végezték. 1729-től különféle összegek kifizetéséről van tudomásunk pesti mesterek munkájáért, útiköltségéért.²³ A kőfaragók a jobb minőségű követ is Pestről hozták, erre utalnak azok a megjegyzések, amelyek a hajópillérek, az ablakkereketek és kapuzatok tíz mérföldről való ideszállításáról beszélnek.

A kőfaragókról biztosabb adataink is vannak: a díszes főkapu készítését a neves pesti kőfaragómesternek, Conti Lipót Antalnak tulajdoníthatjuk. 1742-ben már folyt a főhomlokzat kialakítása, és 675 forintban megalkudtak a kőfaragóval a kapuzatra is, amit majd tíz mérföldről, tehát Pestről kell ideszállítani. 1748-ban „Konti” nevű pesti kőfaragó 70 forintot kapott a templomkapun és az oltárlépcsőkön végzett munkájáért, amely kisebb kiegészítést jelenthet a nyilván már elkészült kapuzaton.²⁴ A hullámmző erkélymellvédes, reliefdíszes portálépítmény magas színvonalú alkotás, jó szobrászokat foglalkoztató kőfaragó kezére utal.²⁵

A felsorolt adatok kisebb-nagyobb, idényjellegű munkákról tájékoztatnak, arra utalnak, hogy a mestereket egy-egy időszakra szerződtették. Az efajta szerződések kötése a korszak gyakorlatában a kivitelezéssel megbízott építőmester feladata, jól lehet a megrendelő sok helyütt – a költségek lefaragása érdekében – maga is aktív résztvevője a kivitelezésnek. Kecskeméten is nyilván, amit csak lehetett, a rendház igyekezett önerőből előteremteni. A rektor Jakabszálláson és Orgoványban a jászkun kapitánytól engedélyt szerezve maga kutatót köfjő után az alapok számára. Ő szervezte a szállítást, a városi tanácstól is sokszor kért és kapott ez ügyben segítséget. Kisebb munkákra olcsóbban dolgozó, vándor mestereket szerződtetett, téglakészítő kemencét építtetett. Az építkezésben kisegítő feladatokat kaphatott a háztör-

²¹ A tervrajz és az építész neve is fönnmaradhatott volna, ha a jóváhagyás után a tervet megőrzik. Mind a magyar rendtartományi, mind római központi rendi levéltárban számos tervrajz található, de a kecskeméti templomé nincs köztük. Vö. DE MARI, Nicoló–NOBILE, Marco Rosario–PASCUCCI, Simonetta, *L'Architettura delle Scuole Pie nei disegni dell'Archivio della Casa Generalizia*, in *Archivum Scholarum Piarum* 23(1999):45-46, 1-403.

²² „Liber fabricae”: PMKL, KeRLR, Lib. 5.

²³ MOJZER, Mayerhoffer, 139.

²⁴ HDKecsk, I, 59. „*Lapicida Pestiensis Antonius Condi*” már 1736 júliusban 63 forintot kapott addigi munkáira és a torony alapozására (PMKL, KeRLR, Lib. 5).

²⁵ JERNYEI KISS, Conti.

ténet névjegyzékeiben 1729-től rendszeresen említett Preydlinger Hilarius *operarius* testvér, valamint a festőként működő rendtag, Jaross György, aki a kecskeméti templomban kőfaragó munkákat is végzett: a szentélyfeljáró dohánylevél-motívumokkal díszített kőkorlátját faragta.²⁶

A rendház persze nem nélkülözhetette a kivitelezést vezető építőmester szakértelmét, de – a tervezőhöz hasonlóan – róla sincsenek ismereteink. Az a tény azonban, hogy az építkezésből döntően a Pestről szerződtetett szakemberek vették ki részüket, valószínűsíti, hogy a tervet pesti céhmestertől rendelhették, majd a kivitelezést is rá bízták, a munkákat pedig az ő pallérja irányította. Az első építési periódus idején a templom jelentős módosítások nélkül az eredeti, elfogadott terv szerint folyhatott, amelyhez az építtető rektor is következetesen ragaszkodott.

Az 1731-ben itt vizitáló Szlopnjai Adolf generális le akarta bontatni a már álló falszakaszokat, hogy a debreceni Szent Anna-templom mintájára módosítsák azokat. Demka az alábbi szentenciával fordult szembe az előjárói javaslattal: „*maga egyetlen követ sem rakott az előző tartományfőnök által pontosan elfogadott tervrajz nélkül, [és] ha elődje jóváhagyását visszavonja Főtisztelendőséged, ezzel utat nyit, hogy az általa jóváhagyottat is visszavonják*”.²⁷

Amikor hosszú szünet után az épület befejezése ismét szóba kerülhetett, és a már módosított elképzelés szerint felemelték a ma is álló tornyot, annak építését ismét csak pesti mesterre, Peithmüller Józsefre bízták.

Peithmüller kivitelezői szerepéről a tanácshoz írott leveléből tudunk.²⁸ Munkásságát egyébként nem nagyon ismerjük. A vele kapcsolatba hozott kiskunlacházi református templom, a pesti városházatorony visszafogott formavilága mindenestere közel áll a kecskeméti torony megoldásához.²⁹

Alaprajzi és felépítésbeli sajátosságok

A 18. század első felének egyházi építészetében az egyhajós, két homlokzati tornyos elrendezés képviselte a legnépszerűbb templomformát. Ennek eredete a jezsuiták által még az előző században meghonosított rendszerhez vezethető vissza. Ahol középkori előzmény vagy rendi előírás nem korlátozta, ott jezsuita típusú, *bécsi norma* szerint épített, kereszthajó nélküli, háromszakaszos, fiókos dongaboltozatú, kápolnákkal és keskenyebb szentéllyel bővített hajójú, két homlokzati tornyos elrendezéssel találkozunk. (Az elnevezés a bécsi jezsuita templomnak a Gesù - rendszert a közép-európai építészet elveihez igazító, típusteremtő szerepére utal, amely nálunk a nagyszombati egyetemi templom közvetítésével lett népszerűvé.)³⁰

²⁶ HDKecsk, I, 182 (1736).

²⁷ „*se ne lapidem, quidem sine delineatione ab antecessore provinciali ad punctum approbata posuisse, si approbata antecessoris sui modo reprobat Paternitas Vestra, viam aperiet, pro suis etiam approbatis reprobandis*”: HDKecsk, I, 130.

²⁸ BIBÓ István, *Európai hatások és helyi fejlődés az 1800 körüli magyar építészetben*, in *Építés – Építészettudomány* 4(1973), 135, 12. jegyzet.

²⁹ NAGY Lajos, *Buda és Pest művészete a XVIII. században*, in *Budapest története a török kiűzésétől a márciusi forradalomig*, szerk. KOSÁRY Domokos, Budapest, 1975 (Budapest története III), 217-254: 232.

³⁰ VOIT, *Barokk*, 17.

Már a 18. század elején feltűntek azonban olyan kisebb, jobbára szerzetesi templomok, amelyek a jezsuita alaprajzi rendszert redukálva alkalmazták: elhagyták a mellékkápolnákat és helyettük a falpillérek között oltárfülkéket képeztek ki.

Egy újabb változatban a hajó ismét hangsúlyosabb tagolást nyert, a tömörfalas konstrukció pillérvázassá alakult, amelyben a boltozat a megerősített, erősen kiugró pillérekre mint csomópontokra nehezedik. Ezzel együtt – és ez már esztétikai következményekkel is járt – a templombelsőkön megjelent egy jellegzetes, gyorsan népszerűvé váló tagolási rendszer: a hajó pilléreinek kettős pilasztereihez a boltozaton kettős hevederíveket kötötték, ami összefogja és sajátos ritmussal tölti meg a teret, valamint nagyobb hangsúlyt adtak a diadalívnek, felületét homorúra alakították és szerves összekötő elemként képezték ki a hajó és a szentély között.³¹

Bár a harmadik csoport templomai is nagyobb számban dongaboltozatosak, térhatásuk mégis alapvetően más, mint a korai, egyszerű falpilléres templomoké. Az újfajta tagolás ugyanis sokat old „az egyenes felületek derékszögű rendszerén”. A széles pillérek erős kiugrása miatt a tér sokkal dinamikusabb, külső felületükön illetve az oltárfülké felé már ezeken is megjelenik a jellegzetes kettős pilaszteres osztás.

E típus érett megoldásainak a budai várbeli kármeliták (1725–1734), a pesti szerviták (1725–1732) egyháza, valamint az óbudai (1744–1749) és az újlaki (1747–1755) plébániatemplomok mellett éppen a kecskeméti piarista templom nyújtja a legjobb példáját (5. kép).

A kettős pilaszteres-hevederes, homorú diadalíves megoldás egyik lehetséges forrása a linzi kármelita barátok temploma (1690–1710) és a Spital am Pyhrn-i apátsági templom (1714–1737), Johann Michael Prunner alkotásai. Prunner munkatársa, Martin Wittwer mindkét templomon dolgozott, és jellegzetes alaprajzi, belső tagolási megoldásaik magyarországi közvetítésében is az ő személyével számolhatunk, ahogyan azt Voit a tihanyi bencés (1719–1727, 1740–1754), a zirci ciszterci (1726 körül–1750) és az említett budai kármelita templom esetében ki is mutatta.³² A típus népszerűsítésében idegen származású céhes mestereink szerepe is fontos lehetett, közülük ugyanis nem egy személyesen kötődött a dunai kör vezető mestereihez.³³ A pest-budai céhes építészethez köthető templomok körében mindenesetre nagyon gyakori lett ez a rendszer. A térideál legmagasabb művészi színvonalú megfogalmazását is Pesten, a pálos (egyetemi) templom 1725-től felépített hajójában találjuk, itt azonban hagyományos, oldalkápolnás rendszerbe ültetve.

A kecskeméti piarista templom felsorolt társai és a céhes építészet keretei között a legjobb színvonalat képviseli. Már láttuk, az épületet különösen értékessé

³¹ A típusok részletes áttekintését nyújtja: HORLER Miklós, *Buda építészete*, in *Budapest műemlékei*, I, szerk. DERCSÉNYI Dezső, Budapest, 1955 (*Magyarország műemléki topográfiája* IV), 154–158. ANDORNÉ TÖBIÁS Judit, *A XVII–XVIII. századi Magyarország barokk templomépítészetének szerkezeti kialakulása és fejlődése*, in *Építés – Építészettudomány* 6(1974), 341–384: 345–350. KELÉNYI György, *Megjegyzések 18. századi építészettünkhöz*, in *Ars Hungarica* 1994:1, 63. Az általam második és harmadik csoportként említett típusok különválasztását szükségesnek tartottam. A negyedik, a csehboltozat elterjedésével összefüggő típus ismertetésére itt nem térek ki.

³² VOIT, Wittwer, 187–225, különösen: 204–213.

³³ Prunner és Wittwer linzi köréhez tartoztak a St. Florian-ból Budára származott Matthias Kayr vagy a Fehérvárott letelepedett Paul Hatzinger. Ld. VOIT, Wittwer, 204, 212.

avatja az az egyszerű eszközökkel dolgozó, mégis hatásos térképzés, amely a szokványos rendszert felélénkítve a szentélyt előkészíti, ünnepélyessé varázsolja (2. kép). Teljesen egyéni vonás a megemelt szentély altemplommal való kombinálása, amely a kortárs emlékanyagban csak a tihanyi templomban, s ott is középkori örökségként van jelen. Feltűnőek a kiváló érzékkel megválasztott arányok. A vertikálisan nyújtott hajó karcsú és tágas, elegáns térhatású. Külön figyelmet érdemel a diadalív kiképzése, amely mintegy keresztmetszetét adja a templomtestnek és szembeszökően vetíti elénk a majdnem 2:1 magassági-szélességi proporciókat: homorlatának határoló pilaszterei között egy szélesebb, lizénaszerű kiugrás van, amely nagyobb hangsúlyt ad a boltozat szépen kirajzolódó kosárvénének is, a golyvázott párkányt újabb törésekkel tagolja, egyben differenciáltabbá teszi az átmenetet a hajóból a szentélybe.

A kórus formájában is egyedi vonások jelentkeznek. A korszak három boltszakaszos hajójú templomait általában az előcsarnok fölött helyet foglaló, a hajó felé ívelő mellvédes orgonakarzatok jellemzik, de az is előfordul, hogy a nagy méretű orgona befogadására külön, negyedik boltszakaszt elfoglaló kórus épül, mint a tihanyi templomban. Kecskeméten is erről van szó, ám a különös formájú, előrenyúló karzat az első boltszakaszból csak igen kevés helyet foglal el, így a hajó tere megnyúlik, majdnem négyszakaszossá bővül. A templom tervezője tehát a sémáktól elrugaszkodó, új – bár itt-ott, például a karzat kissé zavaros építménye esetében nem mindenben szerencsés – megoldásokkal kísérletező mesterként áll előttünk.

A homlokzat felépítése is kiemelkedik a céhes építészet átlagából (1. és 6. kép). A korszak kéttornyos templomhomlokzatain általában a vertikális irány kapott nagyobb hangsúlyt, a három szakaszra osztott falazatot pilaszterekkel tagolták, vízszintesen pedig erőteljes párkányok osztották emeletekre. A külsőt nagyobb méretű ablakokkal, szobros fülkékkel is igyekeztek gazdagabbá tenni, általában azonban megelégedtek az elemek pusztá egymás mellé sorolásával, amelynek szerény megjelenésű, provinciális, kissé unalmas homlokzatok az eredményei. Itt viszont a részleteket határozott rendben, erős plasztikai súllyal látjuk megjeleníteni. A homlokzat a középaxis, a főbejárat hangsúlyozásával, a többi forma ennek alárendelt felfűzésével, ha szerényebb formában is, az érett barokk építészet kompozíciós elveivel sokkal következetesebben igazodik.

A templomarchitektúra stíluselemei

A kecskeméti piarista templom alaprajzi sajátosságaiban, az épület felfogásában, részleteinek megformálásában és motívumkészletében erős szálakkal kötődik a pesti mesterkörhöz és érett barokk építészetünk két nagyszerű művéhez, a kalocsai székesegyházhoz és a pesti pálos templomhoz. A két kiváló alkotás mesterkérdése a magyarországi barokk kutatásának régi problémája, hiszen a mai napig nem bukkant fel építészükre vonatkozó dokumentum. A források mindössze annyit árulnak el, hogy mindkét templomot a pesti kőművescéh kivitelezőgárdája építette fel.

6. Kecskemét, piarista templom, homlokzati rajz (Kovács Építész Műhely fölmérése, 2002)

7. Pest, pálos (egyetemi) templom, homlokzat: 1725–1742, toronysisakok: 1768, 1771.

8. Kalocsa, székesegyház, homlokzat: 1728–1757, a toronysisakok megújítása: 1799–1800

A pálos templom (7. kép) építésvezetését a főcéhmester, Drenker Mátyás halálával 1729-ben a salzburgi származású Mayerhoffer András vette át, legnagyobb részének felépítését mégsem ő, hanem 1735-től pallérja, Siegl Márton végezte, aki 1742-ig a boltozat, a kórus, a homlokzat és a tornyok felhúzásával lényegében be is fejezte azt. A kalocsai székesegyház (8-9. kép) építése az 1728. évi alapkötetel ellenére csak 1735-ben, Patachich Gábor érseksége idején indult meg, aki a munkát pesti mesterekre bízta. A kifaragott, kész köveket a kecskemétihez hasonló módon itt is Pestről szállították. Az 1738. évi felszentelésre a székesegyház csupán részben készült el, csak 1754-ben épült fel véglegesen a homlokzat.

Az 1930-as években Révhelyi Elemér dolgozta ki a két épület közös tervező mesterére vonatkozó hipotézisét, amelynek középpontjában egy helyben megtelepedett, tehát „magyar” építőmester életművének rekonstrukciója állt: a pesti Mayerhoffer András Révhelyi publikációiban, majd Mojzer Miklós tanulmányában barokk építészetünk legnagyobb helybeli alakjává növekedett.³⁴ A pesti pálos templom és a kalocsai székesegyház mesterkérdésében a Mayerhoffer-attribúció ma már

³⁴ RÉH (RÉVHELYI) Elemér, *Az egykori Péterffy-palota és annak mestere*, in Henszlmann-lapok 1930:8. Uő, *Adatok a XVIII. századi építőmesterek működéséhez*, in Archaeológiai Értesítő 45(1931) 168-186. RÉVHELYI, *Buda és Pest*. Révhelyi vonalát folytatta: MOJZER, Mayerhoffer.

9. Kalocsa, főszékesegyház, belső tér: 1728–1757, stukkódísz: 1768–1770

semmiképpen sem tartható,³⁵ s úgy tűnik, amíg meggyőző adatok fel nem bukkannak, Voit Pál feltételezését célszerű elfogadni, aki tervező mesterüket a Magyarországon megbízásokat nyert bécsi építésszek körében valószínűsítette.³⁶ A két templom alaprajzában, felépítésében és homlokzatrendszerében szoros rokonságot mutat, annak ellenére, hogy a pálos templom stílusában a bécsi *Hochbarock*, míg a székesegyház főként a melki kolostortemplom és Jakob Prandtauer művei irányába igazodik.³⁷

Mojzer Miklós stíluskritikai elemzésének egyik legfontosabb eredménye a kalocsai székesegyház (8. kép) és a kecskeméti piarista templom homlokzata (1. és 6. kép) közötti rokonság kimutatása. A pilléres osztás, a középszakasz konvex-konkáv játéka valóban hasonló komponáló szellemről tanúskodik, sőt a középtengely nyílásainak – az erkélyajtónak és felette az ökörszemablaknak illetve a szoborfülkének – faltükrökkel is kiemelt keretezése és összekapcsolása az oszlopos, erkélyes kapuzattal a két homlokzaton teljesen megegyező motívumok.³⁸

A homlokzatok erőteljes plasztikai súlyát elsősorban a sűrűsödő, az egymás mögé rétegzett pilaszterek biztosítják. Háromszoros, lépcsőzetes mélyülésük, a

³⁵ A Mayerhoffer-problematika felülvizsgálatához: KAPOSSY János, *Mégegyszer a budai királyi vár tervező mesteréről*, in Művészettörténeti Értesítő 2(1953), 127. VOIT, *Barokk*, 43–44. VOIT monográfiájáról írt recenziójában a pesti pálos templom és a kalocsai székesegyház vonatkozásban utóbb MOJZER Miklós is a kutatás zsákutcajának minősítette a Mayerhoffer-kérdést: Művészettörténeti Értesítő 21(1972), 91.

³⁶ VOIT, *Barokk*, 44. A kérdést részletesebben kifejtettem: JERNYEI KISS, *Kalocsa*, 254–255.

³⁷ JERNYEI KISS, *Kalocsa*, 252–253.

³⁸ MOJZER, *Mayerhoffer*, 138–139.

10. Kecskemét, piarista templom, a homlokzat részlete az erkélyajtóval és Kalazanci Szent József szobrával – 11. Kremsmünster, bencés apátság, városi kapu (Markttor), Jakob Prandtauer, 1720

vaskos fejezetek befelé húzódó sorolása a fal síkjának meghajlítása nélkül is a kalocsaihoz hasonló konkáv jelleget kölcsönöz a kecskeméti templom középszakasznak. A belső tér (2. kép) felfogása és a részletek kezelése sokkal egyszerűbb elemei ellenére sok rokon vonást mutat a székesegyház kötődő stíuselemeivel (9. kép).

A fénnel átjárt templombelsőben tisztán és élesen kirajzolódó tagolóelemek, finom, a falsíkból alig kiemelkedő pilaszterek, széles lemezekkel tagolt, koronázó részükön erősen kiugró párkányok révén világos, könnyen áttekinthető szerkesztés uralkodik. A falhoz tapadó pilaszterek, a párkányzat egymásra rétegzett lemezeinek geometriája, az oratóriumablakok megtört pácákból és lemezekből rótt keretének *passepourtout*-szerű alakítása Kalocsáról ellesett megoldások.

A homlokzaton a főpárkány széles kiugrásában, a nyílások lapos keretelésében, a falfelület tömör, masszív voltában is ezt a redukcóra hajló alakítást ismerhetjük fel. A kalocsai és a kecskeméti homlokzat egyik legjellegzetesebb motívuma a nyílásokat körülfogó-összevonó keretelés talpas, félköríves szemöldökpárkánnyal és kétoldalt visszakanyarodó volutákkal való alakítása (10. kép), amely a Prandtauer-kör eszköztárából származik (11. kép).

A kecskeméti templomon ugyanakkor a pesti pálos templom homlokzatának (7. kép) hatása is világosan leolvasható: a füzéres ión fejezetek teljesen egyformák, a keskeny, lekerekített falszakaszok átvezető tagként a pesti templomon a toronytes-

12. Kecskemét, piarista templom, a Szeplőtelen Szűz Mára (Immaculata) szobra a toronytest alsó szintjének fülkéjében, 1765 vagy utána

tekét, a kecskeméti a homlokzat két szélét határolják. A pesti mesterkör általános formanyelvét idézik a homlokzat oldalsó szakaszaiban helyet foglaló, nehézkes szoborfülke- és ablakkeretek, valamint a kőfaragásos, erkélyes-oszlopos, a homlokzat előtt applikátumszerűen megjelenő kapuarchitektúra.

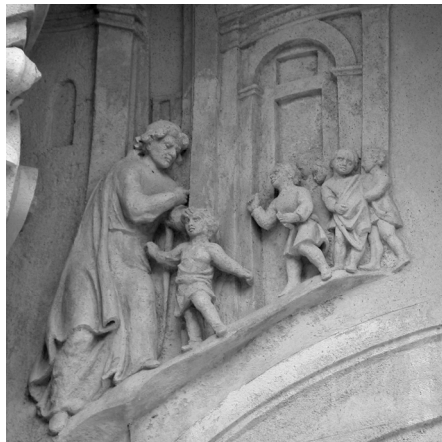
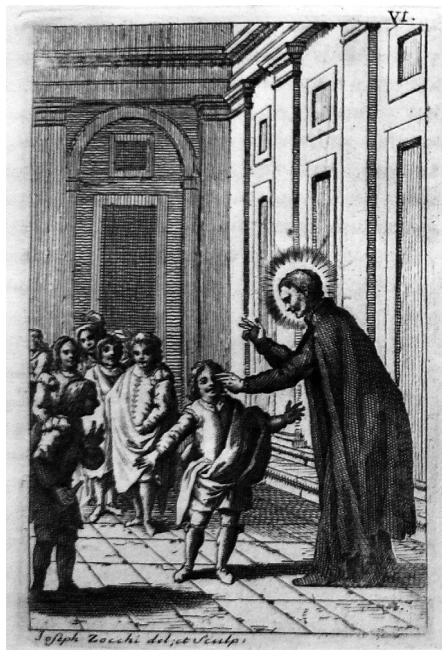
A fentiek nyomán a kecskeméti piarista templom tervezőjét a pesti kőművescéh valamelyik jó képességű építőmesterében kell látnunk, aki a kalocsai székesegyház monumentális architektúrájának motívumait és stílári sajátságait – nyilván mint az épület kivitelezésébe bevont szakember – jól ismerte és képes volt azokat egy puritán szerzetesi templom jellegéhez is igazítani.³⁹

A HOMLOKZATI SZOBROK

A templom homlokzatát díszítő mészkőszobrok elhelyezésére csak az építkezések befejeződése után nyílt lehetőség. A *terminus post quem*et Tapolcsányi Gergely tartományfőnök 1765 július 6-án írott levele jelenti, amelyben engedélyezte, hogy a rendelkezésre álló pénzt Szűz Mária és Kalazanci Szent József szobrainak elkészítésére fordítsák.⁴⁰ A tervezettnél végül jóval gazdagabb szoboregyüttes készült, kiegészítve a már meglévő plasztikai díszítést, a kapunyílás fölött elhelyezett két reliefet és az erkély mellvédjére ültetett adoráló angyalokat. Ezek a portállal együtt Conti Lipót Antal műhelyéből származnak, és 1747/1748-ra keltezhetők. A bal olda-

³⁹ A kalocsai székesegyház homlokzatának művészi tanulságai szélesebb körben is kimutathatók a pesti céh munkásságában. A pesti szerb, a szentendrei Blagovesztenszka templomok és a jászberényi plébániatemplom kapcsán: RÉVHELYI, *Buda és Pest*, 56-57. MOJZER, *Mayerhoffer*, 142. VOIT Pál, *Szentendre*, Budapest, 1968, 10-11. JERNYEI KISS, *Kalocsa*, 258-259.

⁴⁰ PMKL, KeRLR, Lib. 12, p. 79.

13a-b. Kalazanci Szent József meggyógyítja Francesco Turchi kisdíák szemét. Giuseppe Zocchi metszete, Firenze, 1747 (Biblioteca Scolopica di San Pantaleo, Róma) és Conti Lipót Antal műhelyének domborműve a kecskeméti templom bejárata fölött, 1747/1748 (a szerző felvétele)

li domborművön Kalazanci Szent József meggyógyítja Francesco Turchi kisdíák szemét, amelyet játék közben pálcával kiütött (13. kép), jobbra pedig egy álmában megfulladt csecsemőt élve ad vissza anyjának (14. kép).

Mindkét dombormű előképül Giuseppe Zocchi 1747-ben Firenzében megjelent metszetei szolgáltak, amelyek egy Stefano Terzoli piarista által összeállított kis könyvecskét illusztráltak.⁴¹ Ebben a piarista diákok tíz rövid, tanulságos történetet olvashattak olaszul és latinul Kalazanci Szent József életéből. A munkát később, 1758-ban Eitzenberger Ferenc Antal pesti nyomdájában is kinyomtatták, latin, magyar és német nyelven. A pesti kiadáshoz Zocchi nyomán Johann Jakob Lidl bécsi mester készített metszeteket.⁴² Ennek ellenére nem ezek váltak a rendalapító ábrázolásának legszélesebb körben elterjedt ikonográfiai típusaivá boldoggá avatása (1748) után. A kecskeméti templomkapu korai és szinte egyedüli kivétel maradt.⁴³

Az újonnan, 1765 után elkészült szoboregyüttesből legmagasabbra, a torony fülkéjébe az *Immaculata* szobra került (12. kép). A szoborcsoport Mária *Patrona*

⁴¹ [TERZOLI, Stefano], *La pietta risvegliata nei giovani dagli esempi e delle grazie del Ven. Padre Giuseppe Calasanzio Fondatore delle Scuole Pie*, Firenze, 1747. Vö. HORÁNYI Alexius, *Scriptores Piarum Scholarum liberaliumque artium magistri*, II, Buda, 1809, 742-744. VINAS, Thomas, *Index bio-bibliographicus ... Scholarum Piarum*, I, Romae, 1908, I, 367-369.

⁴² [TERZOLI, Stefano], *Buzgó ahitatosság, melyet boldog Calasanzius Josef ... maga Istenes példa-adásával, és sok rendbéli Jó-tétellel, az Ifjúságban fel-ébretett*, Pest, 1758. Digitális változata (s. a. rend. KOLTAI András, 2003), URL: <http://mek.oszk.hu/01300/01373>.

⁴³ Vö. KIRSCHBAUM, *Ikonographie*, VII, 205-206. SZILÁRDFY Zoltán, *Kalazanci Szent József ikonográfiája metszetek tükrében*, in *Piaristák Magyarországon 1642–1992*, szerk. HOLL Béla, Budapest, 1992, 28-36: 28. JERNYEI KISS, *Conti*, 282-284.

14a-b. Kalazanci Szent József életre kelt egy álmában megfulladt csecsemőt. Giuseppe Zocchi metszete, Firenze, 1747 (Biblioteca Scolopica di San Pantaleo, Róma) és Conti Lipót Antal műhelyének domborműve a kecskeméti templom bejárata fölött, 1747/1748 (a szerző felvétele)

Hungariae szerepét is kiemeli azzal, hogy magyar szentek körében jeleníti meg. Az attika két szélére ugyanis Szent István és Szent László királyok figurája (18-19. kép), a homlokzat alsó szakaszának oldalsó, nagyobb fülkéibe Magyarországi Szent Erzsébet (16. kép) és Szent Imre herceg szobra (17. kép) került.

Kiemelt helyre, az erkély feletti kis fülkébe állították a rendalapító szobrát (10. kép). Idős, tar koponyájú szerzetesként jelenik meg, felemelt jobbja, szőlásra nyíló szája nevelői voltára utal. Két kis gyermek közeledik hozzá, egyikük imára kulcsolja kezét, másikuk könyvet tart, tehát a piarista nevelésben összeforró hit és tudás megtestesítői. Kalazancius gyengéden az egyik fiúcska fejére teszi a kezét, kifejezve, hogy a rend a rájuk bízott gyermekeket valódi szeretettel gondozza.

Az oldalsó fülkébe állított szentek kiválasztásában a piarista szellemmel való rokonság is dominálhatott. Szent Erzsébet a szegények oltalmazójaként, Szent Imre annak a keresztény ifjú ideálnak megtestesítőjeként állhat itt, amelyet a piaristák is gyakran idézhettek föl tanítványaik előtt.

A szoboralakok pózának, beállításának sémája megegyezik: erősen csavarodó mozdulattal, táncos léptekkel, kontraposztba állítva jelennek meg, testsúlyuk az egyik lábukra nehezedik, amely kissé hátrébb áll, míg a másik, előrelépő láb hangsúlyos ívet ír le. A testtengelyek és a lábak hajlása páronként szimmetrikus elrendezésben mutatkozik az oldalsó fülkébe, illetve az attika széleire állított figuráknál.

Ez a kissé keresett, dekoratív hatású mozdulatformula a római barokk szobrászatban alakult ki, és szívós továbbélését figyelhetjük meg egy néhány évvel korábban készült római szoborművön, a Trevi-kút Filippo della Valle által készített

15. Róma, Fontana di Trevi, a Termékenység szobra, Filippo della Valle, 1759-1760 (Marie-Lan Nguyen felvétele, 2009)

*Termékenység-figuráján*⁴⁴ (1759–1760, 15. kép). E római mintaképet már csak azért is érdemes felidéznünk, mert különös módon a kecskeméti szoboregyüttes egyik legkiválóbb darabja, Szent Erzsébet figurája karakterében, testének jellegzetes serpentinvonalában, virtuóz faragású köpenyének és fátylának mozgalmasságában erősen emlékeztet rá.

Nem lehetetlen, hogy akár ez a frissen készült római alkotás is rajz vagy metszet révén ismert lehetett a pesti szobrászok körében. A kecskeméti szobornak a hazai emléktárhelyen mindenestre legközelebbi stílári rokonát a pesti belvárosi plébániatemplom Kálvária-oltárának 1762-ben stukkóból készített *Mater Dolorosa*-szobra jelenti: a mozdulat, a lábtartás és a drapériakezelés feltűnő egyezéseket mutat a két figurán, bár a Szűzanya alakja nyúlánkabb, amit köpenye redőinek párhuzamos futása is kiemel, míg Erzsébet bő ruhájának örvénylő mozgása közelebb áll a római szoboréhoz.

A Kálvária-oltárt szakirodalmunk a pesti szobrászat legkiemelkedőbb alkotásai között tartja számon.⁴⁵ Ismeretlen mestere virtuóz anyagkezelésével, az érzelmek retorikus tolmácsolásával az ismert helyi mestereknél, Hebenstreit Józsefnél és Hörger Antalnál is jelentősebb szobrászként áll előttünk, bár túlradó, barokkos pátosza, súlyos mozgalmassága az 1760-as években már kissé divatjamúlt. A kecskeméti Szent Erzsébet-szobor stílusjegyei ezen ismeretlen mester kezére vallanak, s az attribúciót az is alátámasztja, hogy a figura szépséget sugárzó, idealizált arca ugyanezen oltár Magdolna-alakjának vonásaival mutat egyezést. A Kálvária-oltár egy másik mozdulatformája, Szent János jellegzetes beállítása is visszatér a piarista templom homlokzatán: az Immaculata-szobor lendületes pózában ismerhetünk rá.

A Kalazancius-szobor lépő lábának ívelése, kontraposztos beállítása is az emlé-

⁴⁴ Az 1732-től épített kút szobrászati díszítésének befejezésére 1759-ben XIII. Kelemen pápa adott megbízást. Az együttes középpontjába Pietro Bracci faragta meg *Oceanus* alakját, míg az oldalsó fülkék Termékenység- és Egészség-perszonifikációit Filippo della Valle készítette, s művei 1760-ban már a helyükön álltak: Vernon HYDE MINOR, *Passive Tranquility: The Sculpture of Filippo Della Valle*, Philadelphia, 1997 (Transactions of the American Philosophical Society), 246-257, Cat. 43.

⁴⁵ HEKLER Antal, *A magyarországi barokk szobrászat európai helyzete*, Budapest, 1935, 14.. AGGHÁZY, *Szobrászat*, I, 115-117. ESZLÁRY Éva, *A pesti belvárosi plébániatemplom kálváriája és köre*, in *Művészettörténeti Értesítő* 5(1956), 145-150.

16. Kecskemét, piarista templom, Árpád-házi Szent Erzsébet szobra a homlokzat bal oldali fülkéjében, 1765 vagy utána – 17. Szent Imre szobra a homlokzat jobb oldali fülkéjében, 1765 vagy utána

tett jellegzetes formulát követi, de felületének puhább mintázásában, ruharáncainak finomabb kidolgozásában erősebben érvényesülnek a rokokó jegyek. Szent Imre alakja bő köpenyének mozgalmas redővetése ellenére már sematikusabban hat, inkább fejének eleven modellálásán érzékelhető a mester érzékeny formaadása. Szent István és Szent László szobrai esetében viszont vaskos arányok, a laposabb, elnagyoltabb drapériakezelés műhelymunka egyértelmű jelei.

A TEMPLOM BERENDEZÉSE

Az építkezés előrehaladtával a piarista atyáknak lassacskán a templom oltárokkal való felszereléséről is gondoskodniuk kellett, pedig az anyagiakban nem éppen elényeztetett rendház számára már az építés is komoly erőpróbát jelentett. A munkálatok 1742-ben érték el azt a fázist, amikorra boltozással, a belső tér elkészültével a berendezésének ügye is napirendre kerülhetett. A piaristák, mint hangsúlyoztuk, Kecskeméten is arra törekedtek, hogy a város hitéletébe aktívan bekapcsolódjanak, és a lakosoktól elnyert bizalom, a velük való meghitt pasztorizációs kapcsolat is arra kötelezte őket, hogy templomukban a hívek vallási életének is minél előbb he-

18. Kecskemét, piarista templom, Szent István szobra az attika bal szélén, 1765 vagy utána

19. Szent László szobra az attika jobb szélén, 1765 vagy utána

lyet adjanak.

A templom berendezését a város polgárainak kegyes alamizsnái, alapítványai tették lehetővé, ám az így is – annak ellenére, hogy a költséges toronyépítésről lemondtak – hosszú időbe tellett és teljes elkészülte évtizedeket vett igénybe. Az ol-tárok felállítása, színezése, aranyozása, képekkel és szobrokkal való felszerelése csak fokozatosan, lépcsőről lépcsőre haladhatott. Ezért az oltáregyüttes származás és minőség tekintetében meglehetősen tarka képet mutat. A berendezés legértékesebb darabja, a főoltár és a szószék vásárlás útján került a templomba, s a mellékoltároktól nemcsak provenienciájuk, hanem készülésük ideje és művészi kvalitásuk is el-különlíti őket.

A főoltár

A templom szentélyét már 1735-ben felszentelték, a főoltár felállítására mégis jó ideig várni kellett. Az 1742. évi leírás szerint a szentély falát festett háttér díszítet-te, amely minden bizonnyal azonos azzal a Szentháromság-freskóval, amelyet 1740-ben Jaross György laikus testvér készített.⁴⁶

1747-ben a magyar piarista rendtartomány Kecskeméten tartotta – immár ötö-dik – rendi káptalanját. Itt az új templomot építő privigyeiek házfőnöke, Marsovszky Jenő ötszáz forintért felajánlotta régi berendezésük feleslegessé vált főoltárát és szószékét. Demka azonban a főoltárral kapcsolatban nagyobb szabású terveket dédelgethetett, hiszen az ajánlatot azzal utasította el, hogy a privigyeiek régi, kicsiny templomába tervezett retabulum kedvezőtlenül hatna az új, tágas szentélyben. Ha Sándor atyának nagyigényű elképzelései lehettek is, hamarosan rá

⁴⁶ HDKecsk, I, 196.

kellett döbbenie, megvalósításához anyagi alapokra nincs kilátás. A privigyei testvérek sejtették ezt, hiszen egyik éjszaka váratlanul beállítottak a szekerekre felpakolt oltárral és szószékkel, s gyors döntésre kényszerítették a kecskemétiakat, akik végül ráálltak a dologra.⁴⁷

A templomok felújításakor a régi berendezésre rendszerint mostoha sors várt. Így a privigyeiek makacsságának egy művészettörténeti szempontból lényeges alkotás megmenekülése köszönhető, amelyhez a kecskemétiak „árendedménnyel”, 300 forintért juthattak hozzá.

Az oltármű (20. kép) Christoph Tausch (1673-1731) jezsuita művész hiteles, szignált alkotása.⁴⁸ Tausch rendjének építészé és dekorátora, a hírneves Andrea del Pozzo tanítványa és munkatársa volt. Az itáliai származású, 1702-ben Bécsbe áttelepült Pozzo nemcsak az illuzionizmus fegyvertárát felsorakoztató, annak elméleti oldalát és konkrét fogásait bemutató traktátusa, a *Perspectiva pictorum et architectorum* számos kiadása,⁴⁹ hanem személyes tevékenysége és tanítványai révén is óriási hatást gyakorolt Közép-Európa képzőművészetére. Bécs, Prága, Trencsén, Görz, Boroszló, Christoph Tausch működésének színterei is mutatják széles körű elterjedését.⁵⁰ Tausch Magyarországon az illuzionizmus egyik első képviselőjeként fellépve a barokk köznyelvének itteni kiteljesítéséhez is hozzájárult. Pozzo elhunytával Tausch a jezsuiták vezető bécsi művésze lett, s a Szent Anna-próbaházból irányította nagy dekorációs megbízásait, segédeit. A trencsényi jezsuita templom kiállítását 1712–1715 között nagyrészt a helyszínen végezte, az oltárképeket (1716) viszont már Bécsben festette.

Ez idő tájt készíthette a Trencsénhez közel fekvő Privigye piaristái számára új főoltárukat. Tausch és a privigyei atyák között a kegyúr, a nagy befolyású tábornok, Pálffy János horvát bán (később nádor) közvetítésével számolhatunk. Ezért látható az oltár oromzatán, a piarista rend Mária-monogramos jelvénye alatt a Pálffy és a Czobor család címere (ez utóbbi a generális első felesége, Czobor Terézia családjaé).

A privigyei rendházat a bán nagyapjának sógornője, Pálffy Pál nádor özvegye, Khuen Franciska alapította 1666-ban. Az alapítólevél kikötötte, hogy a szerzetesek ellátásán túl a grófné illetve utódai gondoskodnak a templom, a rendház és az iskola felépítéséről,

⁴⁷ HDKecsk, I, 212.

⁴⁸ Jelzés az oltárkép bal alsó sarkában: „*Christophorus Tausch Soc Jesu.*”

⁴⁹ A latin-olasz nyelvű két kötetes mű először Rómában jelent meg (1693; 1698), amelyet több, kizárólag olasz kiadás követett. A latin-német változat Augsburgban (1708, 1711) látott napvilágot. A páratlan népszerűséget a számos fordítás jelzi: megjelent spanyol (1700), angol (1707, előszavát Wren, Varnbrugh, Hawksmoor írta), francia-flamand (1708), sőt kínai (1727) változatokban is: KRUFF, Hanno Walter, *Geschichte der Architekturtheorie*, Beck, München, 1991, 120-121, 551, KERBER, Bernhard, *Andrea Pozzo*, Berlin–New York, 1971, 207.

⁵⁰ Christoph Tausch életművéről: PATZAK, Bernhard, *Die Jesuitenbauten in Breslau und ihre Architekten*, in *Studien zur Schlesiischen Kunstgeschichte I*, Strassburg, 1918, 188-255. DZIURLA, Henryk, *Christoph Tausch, uczen Andrei Pozza*, Wroclaw, 1991. Magyarországi működésére lásd: GARAS Klára, *Magyarországi festészet a XVIII. században*, Budapest, 1955, 9-10. VOIT, Barokk, 28-30. SERFŐZŐ Szabolcs, *Zur Geschichte des Pozzismus in Ungarn*, in *Andrea Pozzo (1642–1709): Der Maler-Architekt und die Räume der Jesuiten*, hg. Herbert KARNER, Wien, 2012, 111-121: 114-119.

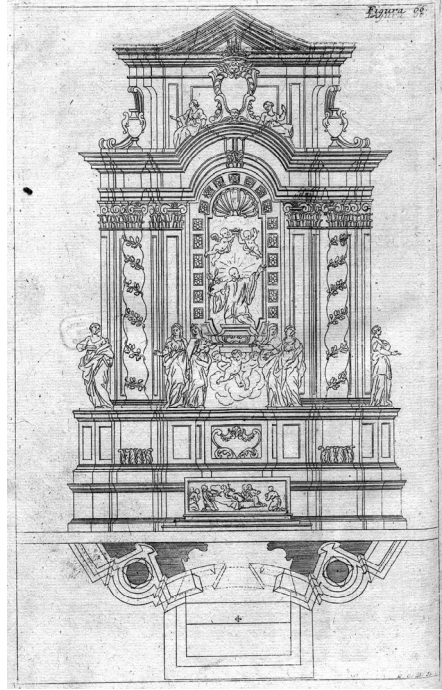
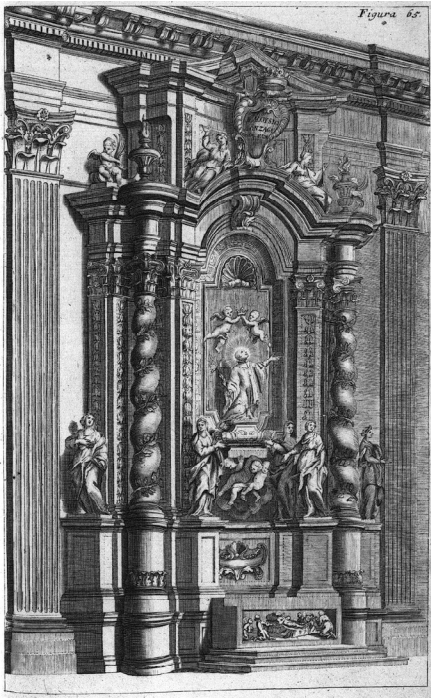

20. Kecskemét, piarista templom, főoltár, Christoph Tausch, 1710-es évek

felszereléséről és karbantartásáról. A rendház 1674-ben, az iskola és a templom a következő évben épült fel. Ezt követően a privigyei atyákra sok nehézség várt: többször kényszerültek menekülésre a török portyák, a Thököly-felkelés protestáns zaklatásai elől, amikor templomukat is kifosztották, képeit elégették, oltárait ledöntötték, majd a Rákóczi-szabadságharc hadműveletei hoztak újabb megpróbáltatásokat. Az iskola fejlesztése, a templom helyrehozása, az új főoltár felállítása is csak a szatmári békét követő nyugodtabb időkben kerülhetett napirendre.⁵¹

A 18. század első felében készült oltáraink többsége az Alpoktól északra eső te-

⁵¹ MISKOLCZY, *Privigye*, 12-29. KOLTAI András, *A Pálffyok és a piaristák: A bajmóci uradalom katolizációja és a privigyei piarista kollégium első éve*, in *Pálfióvci v novoveku: Vznemného uhorského šľachtického rodu*, ed. Anna FUNDÁRKOVÁ–Géza PÁLFFY, Bratislava–Budapest, 2003, 74–104.

21. Andrea Pozzo terve a római Szent Ignác templom Szent Alajos oltárához (POZZO, Andrea, *Perspectiva pictorum atque architectorum*, Augsburg, 1709, tom. II, fig. 65-66).

rületek középkori-reneszánsz fafaragó hagyományában gyökerező retabulum. Konzervatív oltárművészetünkbe a század elején néhány idegen mester, az elsők között a pozzói elveket követő Christoph Tausch hozott új szint.

A Pozzo által képviselt jezsuita művészet elsősorban az érzéki látvánnyal igyekszik elkápráztatni szemlélőjét. Templomi dekorációinak lényegét az egységes belső kialakítás összhatása nyújtja: a hívőt pompás, csillogó arannyal és színes márványozással ékes architektúra, a boltozaton a mennyei birodalomra nyíló illuzionisztikus freskó fogadja. Felfogásában az oltárok az egységesen kiképzett templombelsők lehangsúlyosabb architektonikus csomópontjait jelentik, a tagolás dinamizmusa és gazdagsága bennük csúcsosodik. Oltárai méltóságteljes építészeti keretbe ágyazott, olykor különleges fényeffektusokkal kiemelt retabulumok, amelyek hevesen gesztikuláló szobraikkal, mozgalmas jeleneteikkel egy szent színjáték nézőivé avatják a szemlélőt.

A színházi technika eszközeit liturgikus életében hatékonyan vette igénybe a barokk Róma egyháza, és a Jézus Társaság is benne találta meg a vallásos nevelés értékes segédeszközét. A didaktikus célzatú jezsuita drámák a Tridentinum szellemét sugárzó mondanivaló mellett a legkorszerűbb scenikai eljárásokkal, a látvány erejével is mélyen megérintették a néző lelkét. Maguk templombelsők is színházhoz kezdtek hasonlítani: a szertartások új koreográfiája, a megreformált egyházi zene mellett a látványossá tett liturgikus élet architektonikus-művészi foglalatát alkották.

Christoph Tausch – miként a trencsényi jezsuita templom egységes dekorációja mellett a privigye-kecskeméti oltár is tanúsítja – Pozzo jól bevált, tökéletesre fejlesztett eszköztárát készen vehette át. Az alacsony lábazatra helyezett, kétszintes retabulumot aránylag kisméretű, íves záródású oltárkép díszíti. Kétoldalt a csavart oszlopokat a lépcsőzetesen előre-visszalépő pilaszterek mintegy fülkeként övezik. A fő szintet dús profilozású, golyvázott, középütt íves alakítású párkányzat választja el az alacsony oromzattól. Az oltár felépítése majdnem teljes egészében követi Pozzo *Perspektívája* második kötetének 65-66. ábráját (21. kép), annak az oltártervsorozatnak darabjait, amelyeket Pozzo a római San Ignazio-templom Gonzaga Szent Alajos-oltára számára készített. Ezen a variánsan a szent földi maradványait is magába foglaló oltárt Alajos angyaloktól koronázott, angyalok és erényalakok tartotta urnán térdeplő szobra díszíti, és további négy perszonifikált erény egészíti ki a pilaszterek előtt álló széles lábazatokon.

Tausch az alapstruktúrát megtartotta: a szent szobra mögötti keretbe az oltárképet helyezte, a négy erényalakot szentek szobraival cserélte föl. A pilaszterek lépcsőzetes elhelyezését, felületük ornamentális díszítését, a csavart oszlopokat, a párkány formáját is utánozta. Az alsó szinten leegyszerűsítette: középső részét Pozzo konkáv íve helyett – nyilván az eléje szánt menza miatt – egyenes felülettel képezte ki, a súlyos szobortalapzatokat volutás konzolokkal helyettesítette. Az oromzatot gazdagította, fénysugarakkal, puttófejekkel, játékos angyalokkal, a piarista rend és az alapítók címereivel egészítette ki.

A privigyei retabulum tehát a 17. század végi római oltárművészet származéka, bár a Szent Alajos-oltár hatalmas méreteivel, drága kivitelével, elsőrangú szobrászati díszeivel nem vetekedhet. A helyi tradíciónak megfelelően fából készült, felületét világos színű márványozás borítja. Az aranyozott ornamentelek javarészt a Pozzo-terven látott formákat követik, a hengeres oszlopszékeken és a kép alatti mezőben viszont olyan stilizált, síkszerű rátétként jelentkező akanthusz-ornamentikát látunk, amely az itteni díszítőművészet sajátja.⁵²

A Szent Szűz mennybevitelét ábrázoló oltárképen hatalmas, öblös szarkofágból dús felhőgomolyagon, angyaloktól kísérve emelkedik a lobogó köpenybe öltözött, széttárt karú Mária. A felső szintet, ahol a Szentháromság koronával fogadja az érkezőt, mennyei fény ragyogja be.

A kompozíció legközvetlenebb rokona Pozzo *Assunta*-oltárképe, amelyet a bécsi egyetemi jezsuita templom főoltárára festett.⁵³ Pozzónál az apostolok alakjaival kiegészített jelenet architektonikus környezetben játszódik, Mária tekintete a szentélytér boltozatára irányítja figyelmünket, amelynek freskója az őt fogadó Szenthá-

⁵² BARANYAI, *Mesterek*, 370.

⁵³ KNALL-BRSKOVSKY, Ulrike, *Andrea Pozzos Ausstattung der Jesuitenkirche in Wien*, in *Wiener Jahrbuch für Kunstgeschichte* 40(1987), 168. A stílusában a római festészeti akadémia köréhez sok szálal kapcsolódó Pozzo bécsi oltárképe Carlo Marattának az urbinói székesegyház Albani-kápolnája számára festett *Assunta*-kompozíciójából (1707) több elemet is merített: hasonló a szarkofág formája, a háttér félköríves építménye, az előtér lépcsőzete, a rajta ülő, karját magasba emelő, idős apostol, a Mária mellett lefelé tekintő angyal figurája, a széttárt karú Mária típusa. Maratta kompozíciójának egyik előkészítő rajzát a budapesti Szépművészeti Múzeum őrzi. Ld. HOFFMAN Edith, *A Szépművészeti Múzeum néhány olasz rajzáról*, in *Az Országos Magyar Szépművészeti Múzeum Évkönyvei* 4(1924-1926), 160.

romságot ábrázolja. A bécsi templom átalakításában, az oltárkép kivitelezésében aktívan résztvevő Tausch Pozzo megoldásából sokat kölcsönzött a privigyei kép festésekor. Átvette a felhőkön emelkedő Mária csoportjának lendületes diagonális mozgását, az egyes alakok, például a Szűz jobbán megjelenő, letekintő angyal megoldását. Az apostolok együttesét elhagyta, a jelenetet tájba helyezte, a bécsi templom szentélyfreskójának Szentháromság-csoportját pedig a kép felső mezejébe állította. A bécsi oltárkép kvalitását persze nem érte el: Tausch a mellékalakokkal, az angyalokkal, a felhőalakzatokkal a kis felületen túlságosan sok elemet zsúfolt össze, s ezzel lefékezte Mária csoportjának eredeti lendületét.

Az oltár ikonográfiai jegyeit természetesen eredeti gazdái, a privigyei piaristák igényei határozták meg, akik templomukat a Nagyboldogasszonynak szentelték. Mária mennybevitelének ábrázolásához a késő középkor óta gyakran kapcsolódik a Szentháromság általi fogadtatásának és megkoronázásának jelene.⁵⁴ Ez az ikonográfiai vonása tette alkalmassá a privigyei oltárt is, hogy a kecskeméti templom szentélyébe átkerülhessen. A kecskeméti templom fő titulusa ugyanis a Szentháromság, a mennybevitt Szűz csak kiegészítő patrocínium, így az előbbi ábrázolása az, amely semmi esetre sem maradhat el a főoltár képéről.

A titulushoz megfelelő oltárképet az Anyaszentegyház alapítására utaló két apostolfejedelem, Szent Péter és Pál, valamint az újabb idők két papi kiválósága, Borromei Szent Károly és Nepomuki Szent János szobra kíséri. Az apostoloknak a privigyei főoltáron való hangsúlyos szerepeltetése talán a korábbi hagyománynak köszönhető. Tudjuk, hogy a privigyei házat alapító Pálffy Pálné a piaristákat nemcsak a szokásos oktatói, lelkipásztori feladatokkal bízta meg, nyomatékosan deklarált célja a protestáns környezetben való katolikus térítés is volt. A római egyházat megtestesítő két apostolfejedelem tunikában és öblösen redőzött köpenyben, szokásos attribútumaival, Pál könyvvel, Péter kulcsokkal a kezében jelenik meg. Társaik, a katolikus reform papi ideáljának megtestesítői az apostolok méltó utódaiként szerepelnek. Jelenlétük a katolikus hit mellett a császárhűség jelképe is, hiszen egyikük az uralkodó, III. Károly patrónusa, míg a másikuk az udvari kezdeményezésre birodalomszerte tisztelt szent. A piaristák alapítói valóban gyakran hangsúlyozzák „a fenséges császár és koronás királyok, Lipót, József, Károly iránti hűség” szellemét.⁵⁵

A szoboralakok nem csupán passzív szereplők: Szent Péter és Pál élénk, kontaposztos tartással állnak egymással szemben, mintha a képen megjelenő csodát, Mária mennybevitelét kommentálnák, Borromei Szent Károly kezét mellére téve, látomástól elragadtatva tekint az égre, pedig Nepomuki Szent János a feszületet bensőségesen magához ölelve fordul a szemlélő felé. A figurákat arany-ezüst színezésű, dúsan redőzött öltözetük teszi méltóságteljessé. Ugyanakkor arcuk, főként szemük, ajkuk, hajuk és szakálluk erősen naturalisztikus festésével megdöbbentően eleven tekintet jellemzi őket, a jezsuita esztétika életszerű realizmusának jegyében. A díszletszerű oltárépítmény, a szoboralakok patetikus tartása, megmozgatása, cselekményszerű egységbe vonása, tehát az oltármű valamennyi teatrális eszköze a szemlélő érzelmi megragadására, lelki ösztönzésére törekszik.

⁵⁴ KIRSCHBAUM, *Ikonographie*, II, 279–282.

⁵⁵ Miként Koháry alapítólevele is kiemeli: HDKecsk, I, 4.

Az oltár ma már nem egészen eredeti formájában áll. Egykori tabernákulumát nem ismerjük, a kép alatti sík felület azonban minden bizonnyal a menza és a tabernákulum takarása miatt maradt díszítetlen. Az 1910-es években Schmidt János oltárépítő mester, aki 1913-ban a Kegyes Iskolák Királynéja oltár angyalfiguráit is faragta, új tabernákulumot készített. A csavart oszlopos, kővázakkal kiegészített műmárvány szentségtartó azonban igen ízléstelenre sikerült, s 1955-ben az oltár felújításakor ki is cserélték.

A munkálatokat Szentgyörgyi András piarista irányította, aki a tabernákulumot az úrmutató befogadására alkalmas felső szinttel egészítette ki, az angyalfigurákat maga faragta. A megmagasított tabernákulum eltakarta az oltárképet, ezért az egész retabulumot kőlabazat beiktatásával 82 cm-rel megemelték. Szentgyörgyi hajlított vonalú, koporsó formájú oltárstípet is tervezett „szép barokk stílusban”. A retabulum két oldalához simuló akanthuszos, rácsdíszes fali ornamenseket, az apostolok sugaras dicsfényét, a másik két szent kerek glóriáját is ekkor helyezték föl.⁵⁶

A szószerék

Az evangéliumi oldalon, a diadalív előtti pilléren elhelyezett szószerék (22. kép) a főoltárral együtt 1747-ben került mai helyére, s mára a privigyei piarista templom 17. századi berendezésének egyetlen nagyobb szabású hírmondója lett. Fából ácsolt, mellvédes lépcsőn lehet fölmenni a nyolcszög hat oldalából alakított, alul megcsonkított kosárba, amelyet a pillér előtt keskeny hátlap köt össze a hatszögalaprajzú, volutás koronájú hangvetővel. A kosár sarkait csavart oszlopok tagolják, felületét lapos, aimmacuranyozott ornamensek, alul szárnyas kerubfők és félköríves, kagylós fülkék díszítik. Az apró szobrok a jobbát áldásra emelő, baljában glóbuszt tartó *Salvator Mundit* és a négy evangélistát jelenítik meg. A hangvető párkányának üresen hagyott kartusa fölött az *Immaculata* illetve Szent Ágoston és Szent Ambrus püspök szobrai állnak, a korona csúcsán Keresztelő Szent János prédikáló alakja tűnik fel.

Ez utóbbi három, gyengécske minőségű szobornál jobb a kosár fülkéinek figurái. Bár tömzsi, aránytalanul nagy fejű alakjukon bizonytalanság érződik, a hullámzó drapériák megoldásában több finomságot mutatnak. A szószerék felépítését és szobrainak stílusát tekintve tökéletesen beilleszthető a felső-magyarországi fafaragó művészet 17. század végén elterjedt típusába, annak jó minőségű darabjai közé.⁵⁷

A szoboregyüttesben – a szószerékek ikonográfiai hagyományát követve – az evangélisták, az egyházdoktorok és Keresztelő Szent János, tehát azok a szentek kaptak helyet, akik tollukkal vagy szavukkal hirdették Krisztus tanítását s példaképül álltak valamennyi prédikáló szerzetes előtt.

A mellékoltárok keletkezése

A templom 1742-ben kelt leírása arról is megemlékezik, hogy az oltárok helyét már kijelölték, sőt közülük négy már el is készült hét szobrával, a többin pedig dolgoznak. Forrásunk a főoltárral együtt tizenkét tervezett oltárról beszél, tehát a hajó hét retabuluma mellett a sekrestye, az altemplom és a toronykápolnák oltárait is számításba veszi. Helyük kijelölése titulusuk megszabásával is együtt kellett járjon.

⁵⁶ Historia Parochiae ab 1948, pp. 119-132: Kecskemét, Szentháromság piarista plébánia.

⁵⁷ BARANYAI, *Mesterek*, 352.

22. Kecskemét, piarista templom, szószék, felső-magyarországi műhely, 17. század vége

Mint már utaltunk rá, a templom berendezését a hívők adományai tették lehetővé. A korszak általános gyakorlatában a szorosan a rendi hagyományok diktálta oltárok mellett egy-egy alapító személy, azonos mesterséget űző csoport vagy vallásos társulat is emeltetett oltárt szerzetesi templomokban a maga mennybéli patrónusa tiszteletére.

A benefaktorok között legkorábban a Szent Anna-oltár alapítójáról, Szabó Annáról, a szentkirályi özvegy nemesasszonyról hallunk, aki férje után csak egy kis szőlőt örökölt, majd a piaristák birtokán kapott lakást, s a maga munkájából teremtette elő az oltárra való pénzt. Ezüstműjéből kehely, másik adományából cibórium készült, végül mindenét a templomra hagyta.⁵⁸

⁵⁸ A *historia domus* többször tesz említést adományairól: HDKecsk, I, p. 147 (1731), p. 165 (1733), p. 224 (az 1748. évi *status domus* szövege).

23-24. Kecskemét, piarista templom, a Kegyes Iskolák Királynéja oltára, 1756

A Jézus Születése-oltárt a környékbeli pásztorok emeltették, akiket igen bensőséges viszony fűzött a piaristákhoz. *„Nagy számban tartanak a pusztaságokon pásztorokat, és ez az emberfajta, amely a mezei szokás szerint az életét a nyári és téli szállásokon tölti, annál könnyebben elfeledkezik a jó erkölcsökről, minél messzebb van a városi közösségtől.”* A kecskeméti atyák bizony nem a városi ember fanyalgásával tekintettek rájuk, miként az idézett Bél Mátyás. Demka Sándor és rendtársai jól értettek nyelvükön, s ezért Félégyháza, Kerekegyháza, Alpár, Csongrád, Jászberény – a hatalmas kecskeméti határvidék – pásztornépe nem maradt hálátlan. Az egyszerű és nyílt szívű pásztoremberek ragaszkodásának jele a sok adomány, misealapítvány. Gyakran nem pénzt hoztak, hanem azt, ami éppen akadt: bárányt, tinót, malacot, aprójószágot, hol csak gyümölcsöt, kenyeret, lisztet. Szlopnai Elek provinciális vizitációja során ezt látván annyira meghatódott, hogy kérte a házfőnököt, minél előbb fejeztesse be az oltárt, az adakozókat pedig név szerint jegyezze föl, emlékeztetve *„arra az istenfélő, melegszívű ragaszkodásra és nagylelkű gondoskodásra, amellyel ennek a vidéknek lakói az Isten házához és a szerzetesekhez vonzódnak”*.⁵⁹

⁵⁹ SZENTGYÖRGYI András, „*Altare opilionum*”, in Vigilia 21(1956), 348-357. A tartományfő-

Az alapítók jószándékának igen megható dokumentuma maradt fenn egy kicsiny papírra rótt végrendelet formájában: „*En fiat jozef Testalok Az földes urnak hagok 10. juhot Baratoknak 15. juhot az Ecclesia-nak 15 pater Piaristaknak misemondasert 10. juhot juhasok oltarara 20. juhot sent háromság kapolnaiara 10. juhot. Item pater Piaristaknak hagok a senteghazra 1. kanca-lovat Baratoknak misesolgalatra 1. kanca-lovat Kik jleny voltanak a testalasban Herceg György, Juhas Janos, Csuka Janos*”.⁶⁰

A városi polgárok adakozásainak első jelentős hulláma az 1739-es nagy pestisjárvány idejére esik.⁶¹ A szűkszavú forrásokból arra következtethetünk, hogy e szerény adakozások révén a Szent Anna- és a Jézus Születése-oltár mellett a Nepomuki Szent János és a Tizennégy Segítőszent tiszteletére emelt retabulumok tartozhattak a legkorábban, már 1742-ben késznek mondott darabok közé. Bár e négy oltár képeinek, szobrainak nagy része is meglehetett már ekkor, teljesen mégsem készültek el, hiszen festésükről, aranyozásukról csak 1745-ben, a Segítőszentek oltára felszerelésének beszerzéséről pedig 1756-ban esik szó.

A diadalív alatti Kegyes Iskolák Királynéja és Kalazanci Szent József

oltárok az 1750-es években készültek, az előbbinek képeit 1756-ban fizették ki, a másíknak képéért 1751-ben 33 forint 60 dénárt adtak, szobraikat Pestről hozták és vásárolták hozzá nyolc fontnyi 53 dénár ára fehér – talán alapozó – festéket. A templom 1782-es leltára szerint színezésük és aranyozásuk akkor még hiányzott.

1746-ban kövezték a toronykápolnákat, és ekkor kezdték oltáraik építését is. A Mária-oltárról feljegyezték, hogy asztalosmunkája, faragásai már készek, színezését 1749-ben Johannes Hager festő végezte, faragott gyertyatartóit 1758-ban kapta. A

nők kérésére vezetett *Liber introitus pro altari et altaris suppellectili opilionum Kecskemétien-sium*, 1740-1805: PMKL, KeRLR, Liber 7.

⁶⁰ MNL BKML, IV.1528, 8. doboz. – Hasonló végrendeletek találhatók Kecskemét városi levéltárának végrendeleti sorozatában is. Ld. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, *Kecskeméti testamentumok*, I: 1655–1767, Kecskemét, 2002 (Forrásközlmények 4), 88 (Sziládi Mihály, 1735), 100 (Joós Mihály, 1739), 103 (Szeles István, 1739), 106 (Kovács Albert, 1739), 240-241 (Csikós Molnár József, 1760).

⁶¹ Ezekről a háztörténet és a városi levéltárban őrzött végrendeletek tudósítanak: HDKecsk, I, 192-193. MNL BKML, IV.1528, 8. doboz („Piaristák”).

25-26. Kecskemét, piarista templom, Kalazanci Szent József oltára, 1751

Szenvedő Krisztus kápolnájának oltáráról csak annyit tudunk, hogy az oszlophoz kötözött Megváltó szobra díszítette, amelyre patrónusai 1760-ban pesti mesterrel alkudtak meg 130 forintban.

A sekrestyében álló Fájdalmas Anya-oltár képe 1756-ban kerül ide 12 forintért. Az altemplom oltárának márványborítása 1742-ben készült el a Szent Kereszt ábrázolásával. Ezt váltotta fel 1780-ban a szentsír-építmény kőből faragott *corpusszal*. A hajó Szent Vendel-oltáráról is csak 1780-ban találunk először adatot, ám ekkor felszerelése még nincsen. A templom berendezésének legteljesebb leírását legkorábbról az 1782. évi *status domus* adja, amely még mindig nem mondja teljesnek. A dokumentum azért is lényeges, mert az oltárok eredeti, 18. századi állapotáról, néhány, azóta elveszett szobráról csak innen tudunk.⁶²

A diadalív oltárai

A diadalív béléteben álló oltárok felépítése teljesen megegyezik: széles, íves oldalú

⁶² „*nondum tamen necessariis, uti decet, sed brevi perficienda*”: PMKL, KeRLR, Lib. 12, p. 24.

stipesük fölött két szintes retabulum emelkedik. Az íves vonalakban megtört, vastag ezüstkeretekben látható a patrónusokat megjelenítő kép. Ettől jobbra és balra pilaszterek közé állított, csavart oszlopok emelkednek. A kép fölött angyalok tartotta, feliratos kartus. Az íves, golyvázott párkány fölött magas glória áll. Az oromzatot csüngő bojtdísz-utánszat zárja, amelyből a Kalazancius-oltáron megcsomózott, faragott drapéria hull alá. Az oltárokat a stipeseken, a lábazatokon, a pilasztereken aprólékos, élesen metszett, aranyozott ornamentika díszíti, a retabulumok oldalához rácsos, rokokó ornamensek tapadnak.

Az evangéliumi oldalra a Kegyes Iskolák Királynéjának szentelt oltár került (23-24. képek). Képe a piaristák római San Pantaleo templomában őrzött Mária kegyképének megdicsőülését jeleníti meg. A félalakos, bizantinizáló Madonna-ábrázolás a Hodégéttria és az Eleusza képtípusok elemeiből merít: a kis Jézus anyja ölében állva gyengéden átkarolja nyakát, mindketten drágakövekkel ékes koronát hordanak, a gyermek fehér lepelbe van burkolva, Mária vörös ruháján kék, elől csattal összefogott fátylat visel, amelynek jellegzetes tartozéka a szíve fölött hordott, hatágú, arany csillag.

Az eredeti képet egy perugiai asszony, Aurora Berti ajándékozta 1688-ban a Szűzanyát különösen tisztelő római piarista atyáknak, akiktől a *Regina Scholarum Piarum* elnevezést kapta. A vatikáni Szent Péter bazilika káptalanja 1694-ben megkoronázta, és azóta a piaristák fő kegyképe. Eleinte a San Pantaleo templom egyik mellékoltárán őrizték, majd 1802-ben a rendalapító sírja felett emelt új főoltárra helyezték.⁶³ Másolatainak elhelyezése ugyan nem volt kötelező a rend templomaiban, mégis számos helyen megtalálható.

A kecskeméti oltárképen a hódolat magának a kegyképnek szól, Máriát képmásán keresztül dicsőíti. Hasonló oltárképek a 17. század elején Rómában a képtisztelet teológiai érveit megerősítő tridenti zsinat nyomán terjedtek el.⁶⁴ A Mária-ikont a kecskeméti oltáron angyalok hozzák dicsőségteljesen a mennyekből, az oromzat festményén a Szentlélekkel megjelenő Atyaisten küldi rá áldását.

A leckeoldalon álló Kalazanci Szent József-oltár képen a rendalapítót látjuk (25-26. képek), amint egy őrangyala vezette nemesifjút a Szent Szűz oltalmába ajánl. A *status domus* leírása szerint a rendalapító képét eredetileg a négy egyházatya szobra kísérte. A predella díszítményei között Rómában őrzött ereklyéinek, éppen maradt szívének és nyelvének ábrázolása is megjelenik. Az oltárkép fölé a Szent Családot és adoráló angyalokat megjelenítő szoborcsoport került, amelyen a Szentlélek galambja alatt Mária és József a kis Jézust kézen fogva vezeti. Az ábrázolás a Szent Család bensőséges összetartozását, a gyermek Megváltó földi neveltetésének példáját állítja középpontba. A Szentlélek ajándékozta erények a kis Jézusban tökéletes példaként testesülnek meg, s a jelenet ebben földi nevelőinek, Máriának és Józsefnek szeretetteljes gondoskodását is hangsúlyozza.

A templomhajó oltárai

A háromszakaszos hajóban összesen öt oltár áll, mivel az evangéliumi oldal egyik fülkáját a sekrestyefolyosóra nyíló átjáró foglalja el. Az egymással szembenálló retabulumok kiképzése megegyezik, még a később készültké is. Aranyozott ornamentikájú, koporsó formájú stipesüket körbefogja a kétoldalt ívesen előrelépő oltárfal. Kétszintes lábazati zónájuk után a fő szintet íves keretezésű oltárkép díszíti. A lépcsőzetesen elhelyezett pilaszterek, sima törzsű vagy csavart oszlopok aranyozott, korinthuszi fejezetűek, közöttük szobrok állanak. Golyvázott párkányuk után gazdagon képzett oromzat következik, középen fülkébe állított szoborral, angyalokkal, volutás átvezető tagokkal. Az oltárok architektúrája jó színvonalú, a korszak népszerű formáit követi. A korábbi, az 1740-es években elkezdett darabokat, mint Szent Anna, Nepomuki Szent János és a Pásztorok oltárát a felület erőteljes mozgása, hajlítása, a márványutánzatú színezés sokfélesége, az aranyozott, festett ornamensek jellemzik. A Tizennégy Segítőszent oltára még teljes egészében barokk architektonikus kompozíciót mutat, de felületének dinamikája, színezése és az or-

⁶³ *Diccionario enciclopédico escolapio*, I, ed. Luis María BANDRÉS REY, Salamanca, 1990, 714. GINER GUERRI, Severino, *Seguendo le orme di S. Giuseppe Calasanzio in Spagna e Italia*, Roma, 1992, 60-61. RUPPERT József, *A piarista diák Rómában*, Róma, 2007, 9-10.

⁶⁴ Az ősi kegyképeknek a katolikus reform nyomán újjáéledő tiszteletéről: BELTING, Hans, *Kép és kultusz: A kép története a művészet korszaka előtt*, ford. SCHULZ Katalin, SAJÓ Tamás, Budapest, 2000, 512-519. WARNKE, Martin, *Italienische Bildtabernakel bis zum Frühbarock*, in *Nah und Fern zum Bilde: Beiträge zur Kunst und Kunsttheorie*, Köln, 1997, 40-107.

27. Kecskemét, piarista templom, Szent Anna-oltár, oltárkép, 1730-as évek.

namentika használata már sokkal visszafogottabb. A század végén készült Szent Vendel-oltár, jóllehet az előző darab felépítését igyekszik követni, egyszerű formával, sima felületeivel, suta oszlopfejezeteivel társai mellett jóval szikárabbnak hat.

A Szent Anna-oltár a leckeoldal diadalív felőli első fülkéjében áll. Társai között az egyetlen, amelynek menzája fölött tabernákulum is van. A titulusnak megfelelően az oltárkép Annát ábrázolja a barokk korszakban legnépszerűbb ábrázolási típusa, Szűz Mária neveltetése-kompozíció keretében (27. kép).⁶⁵ Az idős asszony főköntőben, széles lepelbe öltözve, tekintélyes matrónaként foglal helyet trónusszerű karosszékében. Balját felemelve lányához szól, aki kezét mellére helyezve, áhítatosan az égre tekint. Anna mögött hitvese, Joachim látszik, nyitott könyvet tartva a fent megjelenő égi csodára figyel: felhőn repülve egy angyal hoz koszorút Annának, míg Mária felé virágokat szór. Az előtérben balra hímzőkosár bensőséges családi jelenet kelléke,⁶⁶ ugyanakkor az égi jelenés és a méltóságteljes oszlopcsarnok arra

⁶⁵ A téma Trient utáni népszerűségére lásd: KIRSCHBAUM, *Ikonographie*, V, 174.

⁶⁶ A barokk művészet realiztikus felfogású mesterei gyakran jelenítették meg az együtt hímző, házimunkát végző anyát és leányát: KIRSCHBAUM, *Ikonographie*, V, 175.

28-29. Kecskemét, piarista templom, Szent Anna-oltár, Joachim szobra, Zakariás szobra

figyelmeztet, kiválasztott emberekről van szó. Az idős házaspár ugyanis a Megváltó eljövendő édesanyjának adott életet. Anna oktató gesztusával, Joachim könyvet tartó alakjával, az asztalon elhelyezett kőtablákkal a jelenet azt igyekszik kidomborítani, hogy a szülők nagy gonddal készítették fel Máriát a feladatra. A könyv bölcsességükre, a mózesi táblák hitben való életükre, a törvény megtartására utalnak. Ezek a tulajdonságok Mária személyében emelkedtek tökéletességre, és a jelenet tanúsága szerint erre már a szülői házban megkapta az indítást. Az Ótestamentum kőtablái azokra a próféciaakra is emlékeztetnek, amelyek a Messiás eljövetelét hirdették. Nem véletlen, hogy a kép fölött a földgömböt tartó *Salvator Mundi* szobra áll, hiszen az ő világra jöttével teljesedett be földi nagyszüleinek és anyjának hivatása, igyekezete.

Az oltárkép melletti szobrok talán másodlagosan kerültek helyükre, méretük is elüt a többi oltár általában kicsiny szobraiktól. A korabeli leírás szent pátriárkákról beszél, amely ugyan vonatkozhatna az itt látható Joachimra és Zakariásra is, ám nem valószínű, hogy Anna férje egyazon oltáron belül kétszer is megjelent volna. Az ószövetségi pátriárkáknak, Izrael ősatyjainak jelenléte is elképzelhető Krisztus ószövetségi őseiként az oltár ikonográfiai együttesében. Jelen állapotban Joachim szobra (28. kép) az oltárképtől balra áll, fején turbán, baljában hosszú bot, testhez simuló, sűrűn gombozott ruhájához dereka köré csavart, finoman redőző drapéria társul, amely lendületes gesztusát kiegészítve mestere felkészültségét dicséri. A túloldalon Zakariás idős alakja (29. kép) kezében könyvet tartva a menny felé tekint. Mozdulata és a kissé zavaros együttest alkotó ruharedők megoldása kevésbé sikerült.

30. Kecskemét, piarista templom, Jézus születése-oltár („Pásztorok oltára”), 1742 körül

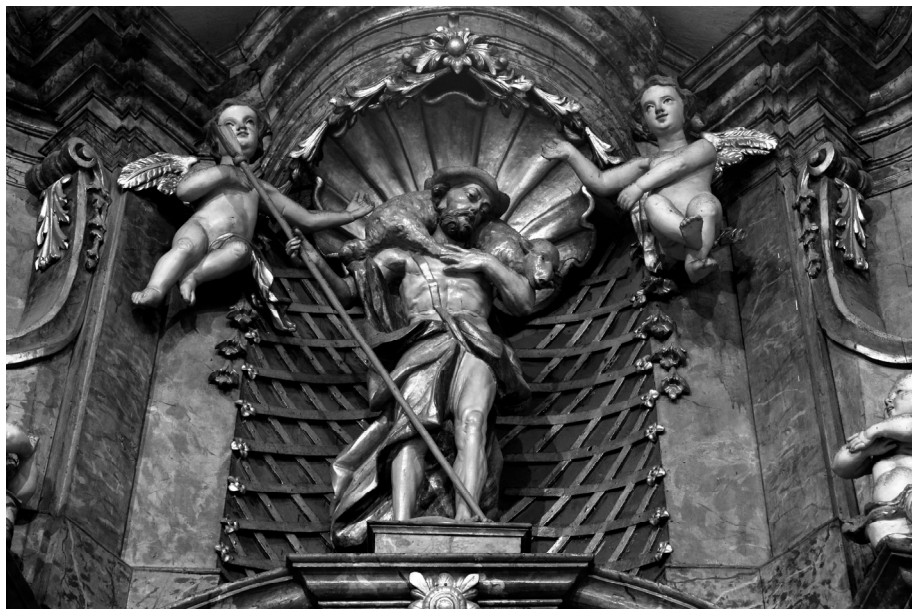

A leckeoldal következő darabja a Pásztorok oltára (30. kép). Képén a jászolba fektetett, mosolygó csecsemőként megjelenített kis Jézust fénysugár emeli ki, amint „a' mi lelkeinknek sötétségét az ő isteni fényességével megvilágosítaná.” Mellette anyja térden imádkozva tekint rá, mögötte Szent József felemelt baljával irányítja rá a figyelmet. Az előtérben és a háttérben két-két pásztor imádja a megszületett istenfiút, fent angyal látszik „GLORIA IN EXCELIS DEO” feliratú szalaggal.

A Lukács evangéliuma második fejezetében leírt jelenetet azonban nemcsak a szokásos ikonográfiai elemekkel látjuk itt ábrázolva. „Ez az Evangéliom tökéletesen előnkbe adja a' jámbor Pásztoroknak az ártatlan kised Jézushoz való buzgóságokat: tudniillik mely sietve mentenek ők az Istállóhoz, mitsoda örömmel ismérték-meg ötet a' jászolban, és minémű hála-adással térének vissza nyájokhoz.”⁶⁷ E homília szellemének megfelelően a környékbeli pásztorok a kis Jézusnak először hódoló elődeiket követve, azoknak az evangéliumban is megörökített példájára tekintve vallották meg hitüket az oltár állításával, s ez az örökség nyilván büszkeséggel is eltöltötte őket – hiszen előbbi forrásunk még arra is figyelmeztet: „tanúllunk mi is a' Pásztoroktól Istent ditsérni.” Így nem meglepő, hogy a képen ábrázolt pásztorok arcvonásaikkal, viseletükkel az oltár korabeli gazdáira hasonlítanak.

A kép két oldalán Mózes és Dávid kisméretű szobra áll. Az Ótestamentumban Mózes a közvetítő az Úr és választott népe között, ő Izrael népének vezére és pásztor. Dávid királyt Jézus ősei között illeti meg kiemelkedő hely, de ifjúságára tekintve még inkább ide illő szereplőnek látszik e pásztorszimbolikára épülő együtt-

⁶⁷ GOFFINE, Leonard, *Apostoli, és evangéliomi tudományra oktató könyvének második vagyis innepi része*, ford. CSÁNKI Gábor SchP, Pest, 1793, 27.

31. Kecskemét, piarista templom, Jézus születése-oltár („Pásztorok oltára”), a Jó Pásztor szobra az oltárglória fölkéjében, 1742 körül

tesben. Az oltár glóriájának fölkéjében mindennek koronájaként mi is állhatna más, mint a Jó Pásztor alakja (31. kép). Ábrázolását a 23. zsoltár, Lukács elveszett bárányról szóló példabeszéde (15, 4-7), János evangéliumának jó pásztor-képe (10, 1-18) nyomán a barokk templomok belsőiben legtöbbször szószékeken látjuk a pásztor tanítói szerepének hangsúlyával. Oltárunkon Mózeszel való párhuzamba állítása is hordoz hasonló mondanivalót: Krisztus tanítva, törvényt állítva tereli nyáját, csakúgy, mint Mózes, az ószövetségi pásztor és törvényhozó. Mégis a születés jelentével itt inkább a megváltásra esik nagyobb hangsúly. Krisztus és a vállára vett állat a jó pásztor és a bárány egymásra találását mutatja, amely csak az üdv-történet új szakaszában, az Ige megtestesülésével válhatott valóra.⁶⁸ „Üdvösségünk öre mint pásztor jött el megkeresni az eltévedt juhót. Mi, emberek vagyunk az a juh, akik a bűn következtében elkóboroltunk az értelmes száztól” – olvassuk Nüsziai Szent Gergelynél.

A Jó Pásztorhoz az oromzaton két szent szobra társul, akiknek tisztelete a kor-szakban erősödött meg. Balra Vendel, a pásztorok védőszentje, aki később külön oltárt is kapott, jobbra Rattenbergi Szent Notburga, a 13. században élt jámbor cse-lédasszony, a hasonló sorúak pártfogója, a vajúdo asszonyok segítője. Mindketten a háziállatok védelmezői is.⁶⁹ A fő szint két oldalán álló Keresztelő Szent János és Szent Erzsébet szobrok helyén eredetileg a Segítőszentek oltárára átkerült Antió-chiai Szent Margit és Magyarországi Szent Erzsébet állott. Margitot Notburgához hasonlóan a nehéz szüléskor hívták segítségül, de a földművelőket is oltalmazza,

⁶⁸ KIRSCHBAUM, *Ikongraphie*, II. 289-297.

⁶⁹ KIRSCHBAUM, *Ikongraphie*, VIII, 73, 593-594.

Erzsébet pedig a szegények és a betegek védelmezője. A három női szent jelenléte arra utal, hogy nemcsak a pásztorok, hanem a parasztasszonyok, a cseleedsorban élő fehérszemélyek is járulhattak ehhez az oltárhoz égi segédelmet kérni.

Az oltár formai megoldásában az alapvetően barokk szerkezethez az ornamentális részletekben rokokó elemek is társulnak: a könnyedebb formájú, élénkre színezett rátétdíszek, az oromzati fülke kagylós-rácsos kiképzése, az elegáns vonalvezetésű fali ornamensek. Az angyalok mellett a Jó Pásztor szobrának finomkodó mozdulata is a rokokó jegyeket mutat. A többi, kisméretű szobor nehézkes, darabos megformálása, naiv hangvétele más faragó kezére vall. Az oltárkép mestere sem éppen a legképzettebb festők közül való, akinek azonban mégis sikerült a sokszor ábrázolt jelenetet bensőséges vonásokkal megtöltenie. A kép a helybéli pásztorok megjelenítésével Jézus születését aktuális, az oltár patrónusai diktálta mondanivalóba is beleágyazta, s ezzel a népi vallásosságnak valóban páratlan értékű emléket teremtette meg.

A Pásztorok oltárával szemközt, az evangéliumi oldalon Nepomuki Szent János oltára látható (32. kép). Felépítése a *stipes* ornamentikáját leszámítva egy az egyben megismétli párdarabját. Nepomuki Szent János a magyar barokk vallásosság legnépszerűbb szentje, a 18. században emelt templomainknak majd mindegyikében oltára állt. A 14. században élt, a gyónási titok megtartásáért vértanúhalált halt cseh pap kultuszát főként a jezsuita rend terjesztette. A papság számára követendő mintakép, akinek személye e hivatás misztériumát is hirdeti.⁷⁰ A hívek előtt a gyónás szentségére is figyelmeztet: „azokat is segíti Szent János, kik veszedelmes szemermetességtől viseltetvén, szegyenlik a szentgyónásban igazán megvallani tulajdon

32. Kecskemét, piarista templom, Nepomuki Szent János oltára, 1742 körül

⁷⁰ MALE, Émile, *L'art religieux de la fin du XVIe Siècle, du XVIIe Siècle et du XVIIIe Siècle, Étude sur l'Iconographie après le Concile de Trente*. Paris, 1951, 71-72. KIRSCHBAUM, *Ikongraphie*, VII, 153-157.

33. Kecskemét, piarista templom, a tizennégy segítőszent oltára, 1742 körül

vétkeket.”⁷¹

A piaristák is különösen kedvelték: bensőséges Mária-tiszteletében, éppen maradt nyelvének erekléjében saját hagyományaikkal, rendalapítójuk személyével rokon vonásokat lelhetek benne. A század első negyedében színdarabokban is feldolgozták alakját.⁷² A kecskeméti templomban oltárának jelenlétét a fentiekén túl az alapítónak, Koháry Istvánnak a szenthez való rendkívüli vonzódása is indokolja, aki magát és családját Nepomuki Szent János oltalmába ajánlotta.

Az oltár színeiben visszafogott, bizonytalan formaadású, gyenge minőségű festménye a szent megdicsőülését tárja szemünk elé. János papi öltözetben, mellére tett kézzel térdel egy felhőn, amelyet angyal tart. Körülötte kisebb angyalok röpködnek a szent attribútumait, a keresztet, a birétumot, a papi hivatás oldó-kötő ha-

⁷¹ BALBINUS, Bohuslav, *Nepomuki Szent János Mátyr élete*, in ILYÉS András, *Keresztényi életnek példája avagy tüköre, az az a szentek élete*, Nagy-Szombat, 1743, 430.

⁷² Pl. Vácott *Idea confessariorum* (1725), Privigyén *De Sancto Joanne Nepomuceno* (1728), Nyitrán *Vita et martyrium Sancti Joannis Nepomuceni* (1734) címmel adtak elő róla szóló színdarabokat. Vö. BÁLINT, *Ünnepi kalendárium* I, 382. KILLÁN, *Piarista*, 103, 252, 333.

34. Kecskemét, piarista templom, Szent Vendel oltára, 1782 előtt

talmára utaló kulcsokat, a hősiességét igazoló „TACUT” feliratot tartva, míg fent társuk a jutalmul kapott csillagkoszorút és a vértanúság palmaágát hozza.

Nepomuki Szent János a Habsburg-korona országainak is védőszentje, honi ábrázolásain sokszor magyar szentek társaságában jelenik meg.⁷³ Itt eredetileg Szent István és László királyok mellett Szent Adalbert és Gellért püspökök szobrai kísérték. Az előbbiek elpusztultak, az utóbbiak átkerültek Vendel oltárára. Jelenleg Szent Imrének és Szent Istvánnak a pesti belvárosi plébániatemplomból származó, nagy méretei miatt nem igazán ide illő szobrait láthatjuk helyükön.

Az oromzat finom megmunkálású rokokó plasztikai között Máriát a sárkánnyal viaskodó Szent György és a köpenyét egy koldussal megosztó Tours-i Szent Márton lovasalakja kíséri. A két katonaszent tulajdonképpen Magyarország patrónusainak sorába tartozik, György ugyanis a magyar lovagoknak, a pannóniai származású Márton pedig a végvári vitézeknek, a magyar bandériumoknak védőszentje a

⁷³ SZILÁRDEFFY Zoltán, *Magyar vonatkozások Nepomuki Szent János tiszteletében és ikonográfiájában*, in *Művészettörténeti Értesítő* 42(1993):3-4, 203-213. BÁLINT, *Ünnepi kalendárium* I, 376.

középkor óta. Szűz Máriát körülvéve, magyar szentekkel együtt való megjelenésük főként a 17. században, a törökellenes harcok idején volt népszerű. Az *Immaculata*-ként ábrázolt Mária finom mozdulattal tartja gyermekét, aki a hosszú botjával a földgömbre tekeredő kigyót tiporja el.

Az evangéliumi oltár harmadik fülkéjét a Tizennégy Segítőszent oltára tölti ki (33. kép). A 14. század óta tisztelték a segítőszenteknek ezt a csoportját, akik mártírháláluk előtt azt az ígéretet kapták Istentől, hogy a hozzájuk intézett imák az ő közbenjárásukkal meghallgatásra találnak. Kultuszuk a nagy pestisjárványok nyomában terjedt el.⁷⁴ A kecskeméti oltár is az 1739-es pestis idején tett fogadalmaknak köszönheti létét. Stipesének kagylós keretbe foglalt mezőjében két elnagyolt, expresszív ecsetvonásokkal festett képecskét láthatunk. Ádám és Éva paradicsomból való kiűzetésének és Káin tesvérgyilkosságának jelenete arra figyelmeztet, hogy az égi csapások és a veszedelmek az ember eredendően bűnös voltának következményei.

Az oltárkép a tizennégy szent nem éppen hálás festői feladatot nyújtó ábrázolásának hagyományát követve, felhőkön állva, három sorba rendezve sorakoztatja fel őket. Alul, balra elsőként Egyed látszik remeteöltözetben és pásztorbottal, lábánál szarvassal. Jobbra két katonaszent társalog: Achatius keresztet tartva és György vörös lobogóval. Mögötte Balázs püspök kezében gyertyával a második sorba vezet át, amelynek közepén Erazmus áll püspöki ornátusban, lábainál a szenvedéseire utaló orsó, amelyre beleit tekerték. Jobbján Pantaleon orvosságos tégellyel, balján Vitus hatalmas üsttel. A jobb szélén újabb püspökszent, Dénes, aki levágott fejét illeszti helyére. A legfelső sorban balról az első Eustachius keresztes szarvasagancssal. Kristóf jobbra botot fog, vállán a kis Jézus ül. Őt Cyrakus diakónus követi, aki láncra vert sárkányra tapos. Végül a három mártír szűz: Borbála palmaággal és kehellyel, Katalin a kerékkel, Margit a sárkánnyal.

Az oltár szoborgalériája újabb segítőszenteket vonultat föl. A kép melletti kiemelt helyre pestises szenteket szántak, Sebestyén és Rókus mellett valaha Borromei Károly és Xavéri Ferenc vette körül az oszlopokat. Ma a Pásztorok oltáráról átkerült Erzsébet és Margit, illetve az 1950-es években a kondorosi plébániatemplomból idehozott Sebestyén és Rókus pótolja az eredeti szobrokat. A kép alatti fülkében Rozália fekvő alakja foglal helyet. Az oromzat közepén a tűzvészek elhárítója, Szent Flórián áll páncélba öltözötten, zászlót fogva, amint a lábánál égő házacska tüzét oltja.

A hajó utolsóként elkészült retabuluma, Szent Vendel oltára (34. kép) a leckeolddal harmadik fülkéjét díszíti. A szent táncos léptekkel, imára kulcsolt kézzel, pásztorbotot tartva, széles karimájú kalapban jelenik meg az oltárképen. Legendája szerint királyi származék, erre utal lábánál a hercegi korona. Római zárándoklata után ő mégis a remeteséget választotta, s egy uraság nyáját legeltette, ezért balján kecskét, marhát, bárányt látunk. A hagyomány a Rajna-vidék remetéinek fejévé is megtette, így került melléje a püspöksüveg és a díszes pásztorbot. A megtaposott korona és az antik romok azokat a mulandó, evilági hívságokat képviseli, amelyekről lemondott.⁷⁵ Vendel a jószággazdák, a pásztorok patrónusává lett, e szerepben lát-

⁷⁴ KIRSCHBAUM, *Ikongraphie*, VIII, 548. BÁLINT, *Ünnepi kalendárium*, II, 34-35.

⁷⁵ BÁLINT, *Ünnepi kalendárium*, II, 385.

35. Kecskemét, piarista templom, a Szenvedő Krisztus- (Szent Kereszt-) kápolna oltára, 1746 után – 36. A Mária-kápolna oltára, 1746 után

tuk már a Jézus Születése-oltáron is.

A retabulum kései készültének megfelelően jóval egyszerűbb, mint a többi darab, azok barokk jellegét itt csak a szerkezet őrzi. Az oromzaton álló szobrok – Nepomuki Szent Jánosé, egy Kálváriáról származó Máriáé és Evangélista Szent Jánosé – másodlagosan kerülhettek mai helyükre. A fő szint szobrai soha nem készültek el, itt ma a Nepomuki-oltár püspökszentjei vonulnak föl.

A toronykápolnák oltárai

A templom előcsarnokából a bejárat felől balra a Szenvedő Krisztus-, jobbra a Mária-kápolna nyílik. Kis méretű oltáraik szerkezete nagyon hasonló (35-36. kép). A retabulumokat oltárkép, kevés ornamentika, előrelépő oszloppár díszíti. Oromzaton tondó-képecskék az Atyaisten és a Szentlélek alakjával (40. kép), amelyeket kétoldalt lefelé futó, volutás végű szalagok, legfelül talpas, íves párkányok keretelnek.

Nem tudjuk, mi lett a sorsa annak az oszlophoz kötözött Krisztust ábrázoló szobornak, amelyet a bal oldali kápolna patrónusai rendeltek. Az oltár középrészének félkörívű konzoltalapzatát és szabálytalan vonalú, aszimmetrikus rokokó keretét mindenesetre szoboralak számára tervezték (35. kép). A kétoldalt álló angyalfigurákat is a szenvedő Krisztus kíséretéként értelmezhetjük: egyikük kezét mellére téve, szemét az égre emelve fejezi ki fájdalmát a Megváltó szenvedései fölött, társa a kezébe vett kendővel nyilván vérben-verejtékben ázó arcát kívánja megtörölni. A

37. Kecskemét, piarista templom, Kálvária-kép a Szenvedő Krisztus- (Szent Kereszt-) kápolna oltára, 1746 után

hiányzó szobrot ma egy jó kvalitású Kálvária-kompozíció helyettesíti (37. kép) a kápolna megváltozott titulúsának (Szent Kereszt) megfelelően.

Átellenben a Mária kápolna oltárára annak a kegyképnek a másolatát helyezték, amelyet a nagyszombati Szent Miklós-templomban őriznek (36. kép).⁷⁶ Tisztelete az 1708. évi pestisjárvánnyal függ össze, amikor az a hír terjedt el, hogy a „bóldogságos Szűznek deszkára festett képe tsudálatosan izzadni, sőt könyvezni látszatik”.⁷⁷ A nagyszombati templom északi oldalához csatlakozva 1739/1740-ben Esterházy Imre prímás kápolnát építtetett, s ebben új, pompás oltárra helyeztette a képet, amelyet adoráló angyaloktól körülvéve az oromzaton az Atyaisten alakja kíséri.⁷⁸ A kecskeméti oltár tehát teljes ikonográfiájában követi mintaképét (38. kép). A képet dús ornamentikájú, áttört faragványok veszik körül, a kánontáblákkal kombinált gyertyatartókéhoz hasonló motívumokkal.

A sekrestye oltára

A sekrestye Piéta-oltárának képéért (39. kép) 1756-ban fizették ki a festő járandóságát. Az erősen átalakított, íves kollonád-motívumos oltárépítmény barokkos jellege ellenére ma már nem sokat őriz eredeti állapotából. A kép vörös drapériájú baldachin alatt ábrázolja a halott Krisztust ölében tartó, fájdalmas Szűzanyát. Az ikonográfiai jegyek a sümegi ferencesek templomának pompás főoltárán álló Piéta-kegyszobráról ismerősek. A Betegek Orvosa titulust viselő szobrot elsősorban gyógyító ereje miatt tisztelték, 1699 után metszetek révén országszerte ismertté vált.⁷⁹ A kecskeméti képet is minden bizonnyal metszetelőkép nyomán festették.

⁷⁶ A kép felirata: „Vera effigies B[eatae] V[irginis] M[ariae] lachrymantis et sudantis Týrnaviensis in Hungariae[!] 1708.”

⁷⁷ JORDÁNSZKY, Szűz Mária, 15.

⁷⁸ GALAVICS Géza, Antonio Galli Bibiena in Ungheria e in Austria, in Acta Historiae Artium 30(1984), 208-209.

⁷⁹ JORDÁNSZKY, Szűz Mária, 85.

38. Kecskemét, piarista templom, a nagyszombati könnyező Szűz Mária-kegykép másolata Mária-kápolna oltárán, 1746 után

A berendezés művészettörténeti helye

Az oltáregyüttest szemlélve, az egységesnek tűnő darabok részleteit vizsgálva számos változás és esetlegesség lepleződött le. Barokk oltárok esetében ez korántsem meglepő, javítások, átfestések és kiegészítések gyakorta nehezítik egykori állapotuk rekonstruálását. A kecskeméti templom oltárainak az 1950-es években meginduló restaurálása szerencsére ezeknek a hibáknak zömét sikeresen eltüntette, ám az évszázados megpróbáltatások során elpusztult, elveszett szobrok pótlását más módon, mint idegen darabok elhelyezésével, megoldani nem lehetett. Ez sok esetben az egykori formai és ikonográfiai jegyek módosulását is magával hozta.

A berendezés történetét ismerve, az eredeti tárgyakat tekintve azonban világos az is, hogy a retabulumok a 18. században, tehát születésüktől fogva sem voltak igazán egységesek. Ez az oltárokat készítő fafaragó-asztalos műhelyek korabeli gyakorlatából is következik. E műhelyekben az egyes munkafolyamatokra szakosodott, nagyszámú segéd dolgozott, akik szinte sorozatgyártással készítették az ornamentális részeket, az angyalok és a szentek szobraikat. Az oltárok felszerelése a kecskeméti templomban ráadásul igen hosszú ideig eltartott, egy-egy oltár darabjai sokszor évtizedes késésekkel kerülhettek csak fel helyükre.

A retabulumokról ismert adataink nyomán arra következtethetünk, hogy zömében pesti műhelyek alkotásai. Felállításukban minden bizonnyal azok a piarista laikus testvérek is közreműködtek, akikről a háztörténet névjegyzékei tesznek említést. A tirolai származású Koffler Lukács *arcularius* 1741 és 1747 között szerepel, míg az *operarius*nak mondott, 1748-ban említett alsó-ausztriai Ulich Gottfrid test-

39. Kecskemét, piarista templom, a sekrestye Pietà-oltára a sümegi Betegek Orvosakégyyszobor festett képével, 1756

vér a sekrestyeszekrények faragója 1756-ban.⁸⁰

Felépítésük tekintetében a hajó retabulumainak legközelebbi rokonait a pesti szervita templomban találjuk, ahol a bejárat felőli fülkepár 1740-es évekbeli oltárain igen hasonló szerkezettel, előrelépő oszlopokkal, volutás szalagokkal díszített oromzattal és a szinte azonos részletekkel képzett rokokó ornamentikával találkozunk. A diadalív szélesebb léptékű, magas glóriájú oltárárfalai a budai vízivárosi ferences templom Kálvária- és Immaculata-oltáira⁸¹ emlékeztetnek. A retabulumokra súlyosabb, mozgalmasabb barokk szerkezet és rokokó hatású ornamentika, baldachinos, néhol drapériás kialakítás jellemző.

A rokokó oltárok igen kedvelt, színpadias hatású megoldása a baldachinból aláhulló függöny vagy drapéria 18. század eleji alsó-ausztriai, sziléziai mintaképek nyomán nálunk az 1730-as, 1740-es években terjed el Északkelet-Magyarországon. A kecskeméti oltárok és pest-budai társaik, ha szerényebben is, az ország középső vidékének az új formai jelenségekkel való lépéstartását tanúsítják.⁸²

A szobrok legkvalitásosabb darabjai Nepomuki Szent János, Kalazancius és a Segítőszentek oltárának glóriáját díszítik. A karcsú testű, kicsi fejű, élénk mozgású,

⁸⁰ E szerepben említi őket: AGGHÁZY, *Szobrászat*, I, 128. Vö. LÉH, *Catalogus*, 199, 398.

⁸¹ SZÉKELY Zoltán, *Szent Ferenc Sebei-templom, Budapest*, Budapest, 1998 (Tájak Korok Múzeumok Kiskönyvtára, 579), 10-11. Uő, *Szent Ferenc Sebei templom*, in *A Szent Anna templom és a budai Víziváros katolikus egyházai*, szerk. KOLTAI András, Budapest, 2005, 141-152: 149.

⁸² G. GYÖRFFY Katalin, *A színpadszerűség és anyagszerűség megjelenése az északkelet-magyarországi oltárművészetben*, in Horler Miklós *hatvanadik születésnapjára: Tanulmányok*, Budapest, 1993, 355-357.

finom drapériakezelésű alakok azonos mesterre vallanak. A jobb színvonalú szobrok közé sorolható a Jézus Születése-oltár Jó Pásztora, a Keresztrefeszítés-oltár két anygala. A Nepomuki-oltárról a Vendel-oltárra áthelyezett karcsú, kissé merev püspökfigurák Gundrich Károly (†1747) pesti szobrászmester alkotásaival mutatnak rokonságot. Egyikük tükörképes másolata a belvárosi plébániatemplom mellékoltárát díszítő püspökszentnek, azonos a mozdulat, a drapériakezelés, a köpeny csavarodása, annál azonban gyengébb kvalitású, Gundrich műhelyének kevésbé tehetséges segédje faraghatta.

Az oltárképek festőit sem ismerjük. Igen finom kezű, gyengéd formákkal, párás tónusokkal dolgozó mester műve a Keresztrefeszítés-oltár Atyaisten-tondója. Kissé modorosabb rokokó hangnem jellemzi a Szent Vendel-képet. Jobb festőre utal a Tizennégy Segítőszent oltárképe, amely a pesti szervita templom ugyanezen tárgyú képének azonos színvonaló replikája. A Kegyes Iskolák Királynéja oltár glóriájának Atyaisten-képe dinamikus, átlós irányú mozgásra épített kompozíciót mutat, amelynek lendületén mégis sokat fékez a kissé száraz színvilág. A Szent Anna, a Kalazantius, a Kegyes Iskolák Királynéja és a Nepomuki Szent János oltárképek viszont igen gyenge minőségű alkotások. A Szent Anna oltár képének kompozíciója a budai Szent Ferenc Sebei-templom ugyanezen titulusú retabulumának képén köszön vissza. Ez ugyan 19. századi alkotás, az analógia nyomán azonban bizonyos, hogy az eredeti, barokk kompozíció nyomán készült.

A templom berendezésében elsősorban nem a Privigyéről vásárolt, hanem az újonnan megrendelt darabok, tehát a mellékoltárok fejezik ki leghívebben a helyi közösség egyházművészeti elképzeléseit. Ezeket a 18. század paradigmatiszta alkotásainak, nagy művészegyéniségeinek kisugárzó hatása ugyan alig érintette, azok kvalitásaival nem szállhatnak versenybe és a rokokóba éppen csak áthajló érett barokk formaviláguk a század közepén, második felében már konzervatívnak tűnhet. Az oltárok képei és szobrai mégis egyszerűségükben, érzelmi telítettségükben híven tükrözik jámbor alapítóik szándékait és a kecskeméti piaristák lelkigondozó munkáját, amely könnyebb megközelíthetőségre, közérthetőségre törekvő, áhitatra intő templomi művészetet igényelt.

40. Kecskemét, piarista templom, Krisztus szenvedését figyelő Atya és Szentlélek a Szenvedő Krisztus kápolna oltárán, 1746 után